

UMÂNÎ’NİN VAKF VE İBTİDÂ İLMİNE KATKISI: EL-MÜRŞİD ÖRNEĞİNDE KAVRAMSAL VE METODOLOJİK BİR İNCELEME

Kenan AKLAN*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 27 Mayıs 2025, **Kabul Tarihi:** 27 Ocak 2026, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2026, **Atf:** Aklan, Kenan. “Umânî’nin Vakf ve İbtidâ İlmine Katkısı: *el-Mürşid* Örneğinde Kavramsal ve Metodolojik Bir İnceleme”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 26/1 (Mart 2026): 433-467.

DOI: 10.33415/daad.1707537

Öz

Bu çalışma, Ebû Saîd el-Umânî’nin (öl. 500/1106’dan sonra) vakf ve ibtidâ literatürüne dair kaleme aldığı *el-Mürşid* adlı eserini merkeze alarak, onun kavramsal ve metodolojik katkılarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği çalışmada, ilk olarak Umânî’nin ilmî kişiliği, yetiştirdiği çevre ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra, *el-Mürşid* eserinde yer alan vakf türleri, örnekler yardımıyla detaylıca analiz edilmiştir. Çalışma, Umânî’nin vakf taksimatını oluştururken Ebû Hâtim es-Sicistânî’den (öl. 255/869) önemli ölçüde etkilendiğini, bununla birlikte bazı meselelerde onun görüşlerini eleştirel bir değerlendirmeye tâbi tuttuğunu ortaya koymaktadır. Müellifin vakf türlerini hiyerarşik biçimde derecelendirmesi ve vakf-ı hasen’i vakf-ı kâfî’den önce zikredip vakf-ı hasen’i neredeyse vakf-ı tâm ile eşdeğerde tutarak klasik tasniften farklı bir yaklaşım ortaya koyması, eserin literatürdeki önemini ve özgünlüğünü artıran temel unsurlardır. Çalışma, Umânî’nin vakf-ibtidâ alanındaki yerinin, Secâvendî (öl. 560/1165) gibi sonraki müellifler üzerindeki muhtemel etkisi dikkate alınarak yeniden değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu araştırma, Umânî’nin görüşlerini mukayeseli bir perspektifle sunarak vakf-ibtidâ çalışmalarına yenilikçi bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Kur’an, Vakf ve İbtidâ, Umânî, *el-Mürşid*.

* Dr., Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur’an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-2209-3071>.

Al-Umānī's Contribution to the Science of Waqf and Ibtidā: A Conceptual and Methodological Analysis in the Case of al-Murshid

Kenan AKLAN*

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 27 May 2025, **Accepted:** 27 January 2026, **Published:** 31 March 2026, **Cite as:** Aklan, Kenan. "Al-Umānī's Contribution to the Science of Waqf and Ibtidā: A Conceptual and Methodological Analysis in the Case of al-Murshid". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 26/1 (March 2026): 433-467.

DOI: 10.33415/daad.1707537

Extended Abstract

The science of waqf and ibtidā' constitutes one of the fundamental disciplines governing the correct recitation and interpretation of the Qur'ān. By determining where a reciter may pause or resume reading, this science aims to preserve both syntactic integrity and semantic coherence, thereby preventing misunderstandings that may arise from improper pauses. Since the relationship between wording and meaning in the Qur'ān is highly sensitive, early Muslim scholars treated waqf and ibtidā' as an indispensable field of study. They produced a substantial body of literature in which various classifications and methodological principles were proposed.

This article examines al-Murshid, a work on waqf and ibtidā' authored by Abū Muḥammad al-Umānī (d. after 500/1106), to analyse his conceptual framework and methodological approach within the broader waqf-ibtidā' tradition. Using a qualitative research method, the study first presents an overview of al-Umānī's scholarly background, intellectual milieu, and known works. It then focuses on the structure of al-Murshid and the waqf categories articulated therein, analysing these categories through representative Qur'ānic examples to clarify al-Umānī's reasoning and evaluative criteria.

The analysis shows that al-Umānī's waqf system is significantly influenced by earlier authorities, particularly Abū Ḥātim al-Sijistānī (d. 255/869), whose views are frequently cited throughout al-Murshid. However, al-Umānī does not merely

* Assist. Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Theology, Department of Qur'anic Reading and Qiraat, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-2209-3071>.

transmit earlier opinions. In several cases, he critically evaluates these views, expresses disagreement, or proposes alternative judgments based on grammatical structure, syntactic relations, or semantic considerations. This attitude reflects a balanced engagement with the inherited tradition, combining reliance on earlier scholarship with independent methodological reflection.

One of the most distinctive features of al-Umānī's contribution is his hierarchical classification of waqf types. Contrary to the more widely accepted classical ordering, he places waqf ḥasan before waqf kāfi and treats it as being semantically very close to waqf tamm. This preference does not constitute a radical redefinition of established categories but instead reflects an interpretive choice grounded in the degree of semantic completeness achieved at a given stopping point. By emphasising meaning and coherence over purely formal criteria, al-Umānī seeks to guide reciters toward more informed and conscious pausing practices.

The study further demonstrates that al-Murshid is not limited to technical recitational guidance. Instead, it integrates insights from grammar, Qur'ānic exegesis, and the science of qirā'āt, treating waqf and ibtidā' as interpretive tools closely connected to meaning. Moreover, by frequently citing the views of earlier scholars whose independent works have not survived, al-Murshid indirectly preserves elements of early waqf discourse that would otherwise have been lost.

Finally, this article suggests that al-Umānī's position within the waqf-ibtidā' literature merits renewed scholarly evaluation, particularly regarding his possible influence on later scholars such as al-Sajāwandī. By presenting al-Umānī's views within a systematic and comparative framework, the study aims to contribute to contemporary research on waqf and ibtidā' and to provide a clearer understanding of the historical development of this discipline.

Keywords: Qirā'āt, The Quran, Waqf, and Ibtida, Omani, *al-Murshid*.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'in okunması ve doğru anlaşılmasında önemli bir yer teşkil eden vakf ve ibtidâ konusu, tarih boyunca âlimler tarafından hassasiyetle ele alınmış ve bu alanda çeşitli eserler telif edilmiştir. Bu eserlerde Kur'an'ın doğru anlaşılması ve murâd-ı ilâhîye muhalefet etmeyecek tarzda okunması amacıyla birtakım ilkeler vazedilmiştir. Zira lafız ile mana arasındaki ilişkinin doğru biçimde kurulabilmesi, ancak bu ilkelere riayet etmekle mümkündür. Tarihî süreç içerisinde farklı âlimlerin vakf ve ibtidâyâ dair geliştirdikleri yöntem ve tasnifler hem Kur'an'ın metinsel bütünlüğünün korunmasına hem de anlamın doğru biçimde aktarılmasına yönelik çeşitli katkılar sunmuştur. Erken dönemde vakf ve ibtidâyâ dair kaleme alınan eserlerden birisi, Şeybe b. Nisâh'ın (öl. 130/748) *Kitâbü'l-Vukûf* adlı çalışmasıdır. Ebû Ca'fer Muhammed b. Sa'dân'ın (öl. 231/845) *el-Vakf ve'l-ibtidâ fî Kitâbillahi 'Azze ve Celle* adlı eseri de

erken dönem telifatından sayılmaktadır. Bu konuda yazılmış Ebû Bekr İbnü'l-Enbârî'nin (öl. 328/940) *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, Ebu Ca'fer en-Nehhâs'ın (öl. 338/950) *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, Ebû Amr ed-Dânî'nin (öl. 444/1053) *el-Müktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî'nin *İlelül-vukûf* adlı çalışmaları öne çıkan eserlerdendir.

Bu çalışma, Ebû Muhammed el-Umânî'nin *el-Mürşid* adlı eserini merkezine alarak onun vakf ve ibtidâ ilmindeki özgün yerini ve metodolojik katkılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Vakf ve ibtidâ literatüründe önemli bir yere sahip olan bu eser, gerek müellifin yaşadığı dönemde gerekse sonraki asırlarda alanın önde gelen âlimleri tarafından zikredilmiş; içerdiği yöntem ve değerlendirmelerle kendisinden sonra telif edilen bazı çalışmalara kaynaklık etmiştir. Nitekim Zekerîyyâ el-Ensârî'nin (öl. 926/1520) *el-Maksîd li-telhişi mâ fi'l-Mürşid*, *Mürşid*'in muhtasarı mahiyetinde olup bu etkinin somut örneklerinden biridir.

436 | db

Mürşid'i dikkat çekici kılan hususlardan bir diğeri, vakf ve ibtidâ alanında müstakil bir eser olmasına rağmen, günümüze ulaşma imkânı bulamamış bazı temel kaynaklardaki birikimi dolaylı biçimde muhafaza etmiş olmasıdır. Bu bağlamda özellikle, Anadolu coğrafyasında ve Orta Asya ve Uzak Doğu'nun bazı bölgelerinde mushaflarda sistemi esas alınan Secâvendî'nin de yoğun biçimde istifade ettiği Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin günümüze ulaşmamış *el-Vakf ve'l-ibtidâ* adlı kitabından görüş ve değerlendirmelere eserde hatırı sayılır ölçüde yer verilmiştir. Bu durum, *Mürşid*'in hem önceki birikimi aktaran hem de sonraki literatürü etkileyen bir eser konumunda bulunduğunu göstermektedir.

Yapılan literatür taraması sonucunda, Umânî'nin vakf ve ibtidâ anlayışını konu edinen ve Türkiye özelinde müstakil olarak kaleme alınmış bir çalışmaya henüz rastlanmamıştır. Bununla birlikte, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Adem Taş tarafından "*Umânî'nin Mürşid Adlı Eserinin Vakf-İbtidâ İlmi Açısından İncelenmesi*" başlığıyla 2024 yılında bir doktora çalışmasına başlanmış olması, bu alana yönelik akademik ilginin son dönemde artmaya başladığını göstermektedir. *Mürşid*'in Fâtîha sûresinden Mâide sûresine kadar olan kısmı Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde Hind el-Abdalî tarafından, Mâide sûresinden Kur'an'ın sonuna kadar olan kısmı ise Muhammed el-Ezverî tarafından iki ayrı doktora tezi düzeyinde tahkik edilmiştir. Ancak her iki çalışmanın

da bu araştırmanın hazırlandığı tarih itibarıyla basımı gerçekleştirilmemiştir.

Bu çalışma, Umânî'nin vakf ve ibtidâya dair metodolojisini ortaya koymayı, vakf türleri arasında kurduğu hiyerarşik yapıyı açıklamayı ve özellikle vakf-ı kâfî'den derece bakımından daha aşağıda kabul edilen vakf-ı hasen'i, anlam yönünden vakf-ı tâm'a oldukça yakın bir konumda değerlendirmesini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle araştırma, söz konusu iki doktora çalışmasından kapsam ve odak noktası bakımından ayrılmakta; Umânî'nin vakf anlayışını sistematik ve kavramsal bir çerçevede ele almayı hedeflemektedir.

Araştırma yöntemi olarak nitel araştırmanın esas alındığı çalışmamızda öncelikle Ebû Muhammed el-Umânî'nin hayatı ve ilmî kişiliğinden bahsedildikten sonra onun *Mürşid* adlı eserinin genel hatlarıyla tanıtımı yapılacaktır. Müellifin vakf ve ibtidâ'ya dair tasavvurunun anlatılması akabinde onun eserinde yer verdiği vakflar, alt başlıklar ve örnekler yardımıyla zikredilecektir.

db | 437

1. Ebû Muhammed el-Umânî ve İlmî Kişiliği

Asıl adı Muhammed b. el-Hasen b. Alî b. Saîd el-Umânî¹ olup künyesi Ebû Muhammed, lakabı ise Umânî'dir. Günümüze ulaşan verilerin büyük kısmı, müellifin kendi eserlerinde biyografisine dair verdiği bilgilerden elde edilmiştir. Bununla birlikte birkaç cümleyle de olsa meşhur tabakat kitapları kendisinden bahsetmiştir. Nitekim İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429), *Gâyetü'n-nihâye* adlı eserinde kendisinden "Umânî; imâm ve faziletli bir muhakkiktir." şeklinde övgüyle bahsetmiş, ardından onun h. 500 senesinden sonra Mısır'a geçtiğini söylemiştir.² Nisbesi ile ilgili Ammânî şeklinde rivayetler bulunsa da³ bu doğru değildir. Çalışmamızda esas aldığımız *Mürşid* adlı eserin tahkikini gerçekleştiren iki araştırmacının bu konuda birbiri-

¹ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, thk. Gotthelf Bergsträsser (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006), 1/223; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şerafettin Yaltkaya - Rifat Bilge (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, ts.), 2/1645; *el-Fihrisü's-şâmil li't-türâsi'l-Arabîyyi'l-İslâmiyyi'l-mahtû: el-fıkh ve usûluhû* (Amman: Müessesetü Âli'l-Beyt li'l-Fikri'l-İslâmî, 1994), 11/100; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimü musannifi'l-kütübü'l-Arabîyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 1/569.

² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/223.

³ Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Saîd el-Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind bint Mansûr bint Avn Mansûr el-Abdelî (Mekke: Ümmü'l-Kura, 2002), 28.

ne tamamen zıt görüşler ileri sürmeleri dikkat çekicidir. Nitekim eseri Fâtîha'dan Nisâ sûresine kadar tahkik eden Hind el-Abdelî'ye göre müellif, Ammanlı iken; Mâide'den Kur'an'ın sonuna kadar tahkik eden Muhammed b. el-Ezverî ise Ummanlı olduğu görüşünü savunur.⁴ Bu konudaki tereddütlerin temel sebebi, müellifle ilgili tabakat kaynaklarında açık ve net bir bilginin bulunmamasıdır. El-Ezverî, tahkikin mukaddime kısmında müellifin Ummanlı olduğunu çeşitli gerekçelerle madde madde ortaya koymaktadır. Fakat diğer muhakkik el-Abdelî, savunduğu görüşle ilgili ayrıntı vermemeyi tercih etmiştir. El-Ezverî'nin verdiği bilgileri özetlemek gerekirse Ebû Muhammed'in Umman'a nispeti daha kuvvetlidir.⁵ Örneğin *Kitâbü'l-Evsat*'ta, Umânî'nin ilim yolculuğunu bizzat kendisinin aktardığı görülmektedir. O, bu yolculuğu esnasında önce Basra'ya uğramış, ardından Ahvaz'a geçmiş ve hicrî 404 yılında tekrar Umman'a geri dönmüştür.⁶ Eğer kastedilen Amman olsaydı Bağdat'tan dönüşünde yolunun üzerinde bulunan Şam'a uğraması ve bununla ilgili kaynaklarda herhangi bir kayıt bulunması gerekirdi. Geçmişte bir kişinin seyahat güzergahında önemli bir ilim merkezi bulunuyorsa burada ikamet etmesi ve orada bulunan âlimlerden ilim tahsil etmesi çok rastlanan bir durumdu. Buna ilave olarak o zamanlarda Umman'ın Basra yakınlarında bir köy olması Ebû Muhammed'in Umman'a nispetini kuvvetlendirmektedir.⁷ Ayrıca günümüz Umman âlimleri Ebû Muhammed el-Umânî'yi Umman'a nispet etmektedirler.⁸

Umânî, *Kitâbü'l-evsat* adlı eserinde ilim okuduğu isimleri ve kıraat zincirini ayrıntılı bir şekilde zikretmiştir.⁹ Onun kendisinden ilim öğrendiği âlimlerin başında Ebû Abdullah el-Lâlekâî (öl. ?) gelmektedir. Kendisine ait *Kasîde-i râ'îyye* adlı bir eserin varlığından söz edilen Lâlekâî bu eseri, Ebû Müzâhim el-Hâkânî'ye (öl.

⁴ Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Saîd el-Umânî, *el-Mürşid*, thk. Muhammed b. Hamûd b. Muhammed el-Ezverî (Mekke: Ümmü'l-Kura, 2002), 1.

⁵ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Muhammed el-Ezverî, 1.

⁶ Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Saîd el-Umânî, *el-Kitâbü'l-evsat fî 'ulûmi'l-kırâ'ât*, thk. İzzet Hasan (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 2006), 61-63.

⁷ Umânî, *el-Mürşid (Mâide-Nâs)*, 42-43.

⁸ Örnek için bk. Muhammed b. Âmir b. Râşid el-Mi'velî, *Kitâbü't-tehzîb fî'l-fesâhati ve'l-elfâz*, thk. Abdullah b. Saîd b. Nâsır el-Kanûbî (Umman: Mektebetü Hazâini'l-Âsâr, 2017), 31; "el-Mukri' el-'Umânî eş-Şâfi'î Ebû Muhammed el-Hasen b Ali b. Saîd el-Umânî- eş-Şeyh Abdullah el-Kanûbî", haz. İmâm Câbir b. Zeyd Kanalı, *Youtube* (3 Kasım 2019).

⁹ Umânî, *el-Kitâbü'l-evsat*, 63-66.

325/937) ait olduğu tespit edilen en eski tecvid kaynağı hüviyetine sahip *el-Kasîdetü'r-râ'îyye (el-Kasîdetü'l-Hâkânîyye)* adlı eserine nazire olarak kaleme almıştır.¹⁰ Umânî'nin aktardığına göre Lâlekâî, Basra Mescidi'nin imamı ve Basralıların kendisinden kıraat öğrendiği bir zattır. Kıraati, İbn Mücâhid'in (öl. 324/936) talebesi ve kıraat imamı Ebû Amr'ın (öl. 154/771) tariklerinden olan Ahmed b. Nasr eş-Şezâî'den (öl. 373/983) almıştır. Umânî, kendisinden h. 392 yılında kıraat okumuştur.¹¹ Diğer bir hocası da Ahvez'de kendisinden kıraat ahzettği Ali b. Ebü'l-Hasen el-Küreyzî'dir (öl. 440/1048).¹²

Bir kişinin ilmî konumu genelde iki şeyle ölçülür: Bunlardan birincisi kişinin bırakmış olduğu bilimsel mirası, diğeri de âlimlerin kendisi hakkındaki sözleridir. Umânî'nin çalışmamıza esas teşkil eden *Mürşid* eseri ve aşağıda zikredeceğimiz diğer eserleri onun ilmî dirayetinin göstergelerinden birisidir. *Mürşid* özelinde söyleyecek olursak Umânî'nin bu eseri; vakf, kıraatler, tefsir, dilbilgisi ve nahiv (söz dizimi) alanlarında bir ilim ansiklopedisi sayılabilecek derecede değerlidir.¹³ Müellifin -aşağıda ayrıntılı olarak işleneceği üzere- kıraate dair bir eserin bulunması ve kendi ifadesiyle bu eserin usûl konusunu müstakil olarak ele alan ilk kaynak olma niteliğine sahip olması, onun ilmî değerini gösteren faktörlerdendir. Vakf ve ibtidâ ilmi her ne kadar tecvidin alt disiplini olarak kabul ediliyorsa da kimi âlimlerce müstakil değerlendirilmesi gereken bir ilim dalı olduğu savunulmuştur.¹⁴ Keza önde gelen ulemanın değer-

¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/85.

¹¹ Umânî, *el-Kitâbü'l-evsat*, 61.

¹² Umânî'nin Âsım kıraati sened zinciri sırasıyla şu şekildedir: Umânî → Kureyzî → Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Sâlih el-Hâşimî → Ebü'l-Abbas Ahmed b. Sehl el-Üşnânî → Ubeyd b. es-Sabbâh → Hafs → Âsım → Sülemî → Hz. Alî → Hz. Peygamber. Ebû Amr kıraatini elde ettiği sened zincirini de şu şekilde sıralayabiliriz: Umânî → Kureyzî → İbn Mücâhid → Ebü'z-Za'râ' → Dürî → Yezîdî → Ebû Amr. Diğer isnadları için Bk. Umânî, *el-Kitâbü'l-evsat*, 61-65; Kenan Aklan, *İbâzîyye'de Kıraat Tasavvuru* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 71-72.

¹³ Kitapla ilgili detaylı bilgi, "Eserleri" başlığında verilecektir. Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 1/42 (muhakkik önsözü).

¹⁴ Bu âlimlerden birisi de Muhammed Mar'aşî'dir (öl. 1145/1732). Nitekim o, konuyla ilgili şu ifadelerde bulunmuştur: "Vakf ve ibtidâ, tecvid ilminden bütünüyle farklı, bağımsız bir ilim dalıdır. Ne var ki bazı ulema, vakf ve ibtidânın genel kurallarını tecvid eserlerine dahil etme alışkanlığı içinde olmuşlardır." Bk. Saçaklızâde Muhammed Ebû Bekr el-Mar'aşî, *Cühdü'l-mukıl*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed (Umman: Dâru Ammar, 2008), 249; Gânim Kaddûrî Hamed, *Kural ve Gerekçeleriyle Mufasssal*

lendirmelerine göre vakf ve ibtidâ ile ilgili söz söyleyebilecek ve hüküm verebilecek dirayette olmak için o kişinin tefsir, dil, nahiv ve kıraat alanlarında da yetkinliğinin bulunması gerekir.¹⁵ Dolayısıyla böylesine müstakil ve hacimli bir vakf-ibtidâ eserini kaleme almış olması, Umânî'nin ilmî konumu hakkında olumlu konuşmak için yeterli sebeptir. Mesela müellif, eserinde kendine olan güveninin bir göstergesi olarak şu ifadelerde bulunmuştur: "Bunu, kitaplardan herhangi birinde, bizim bahsettiğimiz şekilde bulamazsın."¹⁶

Bir kimsenin ilmî yetkinliğinin ölçütü sayılabilecek diğer bir unsur da âlimlerin kendisi hakkında söyledikleri sözlerdir: Mesela Secâvendî, *'İlelül'-vukûf* adlı eserinin girişinde istifade ettiği âlimleri zikretmiştir. O, eserinde her ne kadar onlarca müelliften istifade etmişse de mukaddimesinde özellikle sadece birkaç âlimi belirtmekle yetinmiştir. Bu âlimlerden birisi de Umânî'dir. Üstelik Secâvendî bu kısımda, diğer âlimlerin sadece isim ve eserlerini zikretmekle iktifa ederken Umânî'den övücü sözlerle bahsetmiştir. Nitekim o Umânî ile ilgili şu sözleri serdetmiştir: "*el-Mürşid*"ın sahibi, devrinin önemli imamıdır. Çağdaşları arasında seçkin bir konum elde etmiş, seleflerinin izinden gitmiştir. Onun anlatımı, tekrar ve gereksiz ayrıntılardan kaçınan, son derece açık ve etkileyici bir nitelik taşımaktadır. Allah onun ruhunu yüceltsin ve onu salih kulları arasına katsın!"¹⁷ Bu sözlerinden sonra Secâvendî, Umânî'nin iki tür eser kaleme aldığını, bunlardan birinde meselelere titizlikle yaklaşarak ayrıntıları göz önünde bulundurduğunu, diğerinde ise daha özet ve veciz bir üslup benimsediğini aktarmıştır.¹⁸ Çalışmamızı kaleme almaktaki başlıca nedenlerden birisi Secâvendî'nin eserinde en çok istifade ettiği âlimler arasında Umânî'nin de yer almasıdır. Zira Secâvendî'nin vakf ve ibtidâ'ya dair geliştirdiği rumuz sisteminin, ülkemiz başta olmak üzere başka birçok ülkede basımı gerçekleşen mushaflarda esas alınması, yalnız Secâvendî'yi değil; ona önemli ölçüde kaynaklık eden Umânî'yi de değerli kılmaktadır. Diğer taraftan Umânî ile ilgili İbnü'l-Cezerî de *Gâyetü'n-nihâye* adlı kitabında

Tecvîd, çev. Mehmet Emin Maşalı vd. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2024), 24.

¹⁵ Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm el-Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ fî beyânî'l-vakf ve'l-ibtidâ* (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1973).

¹⁶ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 164.

¹⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî, *'İlelül'-vukûf*, thk. Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed el-İdî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2006), 104-107.

¹⁸ Secâvendî, *'İlelül'-vukûf*, 104-107.

şunları söylemiştir: “Umânî, vakf ve ibtidâ ilminin üstadıdır. Gerçek bir araştırmacı ve faziletli bir imamdır. Vakf ilmi üzerine iki kitabı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi *el-Muğnî*, ikincisi ise *el-Mürşid*’dir. *el-Mürşid*, diğerine göre daha kâmil, güzel ve müfid bir hüviyete sahiptir.”¹⁹

Müellifin vefat tarihi ile ilgili kaynaklarda net bir bilgi bulunmamış olsa da İbnü’l-Cezerî’ye göre h. 500’ten sonra vefat etmiştir.²⁰ *Keşfü’z-zunûn*’da ise vefat tarihinin yaklaşık h. 400 yılında olduğu kaydedilmiştir.²¹ Elimizdeki sınırlı verilerden birisi kendisinin ifadesiyle h. 392 yılında Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el-Lâlekâî adlı âlimden Ebû Amr kıraatinin bir kısmını okuduğudur.²²

2. Eserleri

Umânî’nin bir sonraki bölümde daha ayrıntılı işleyeceğimiz *Mürşid* eserinden başka sekiz kıraate²³ dair kaleme aldığı *Kitâbü’l-Evsat fî ‘ilmi’l-kırâ’ât* adlı bir diğer önemli eseri daha bulunmaktadır. Bu eserin, kıraatin usûl ve ferş kısımlarını ayrı ayrı veren ilk eser olduğu kaydedilmiştir.²⁴ Eserin tahkikini İzzet Hasan 2006 senesinde Dimaşk’ta gerçekleştirmiştir. Bu eser ayrıca İbrahim Atve Avaz ve Ahmed Hüseyin Sakar tarafından *el-Kırâ’âtü’s-semânî li’l-Kur’ânî’l-Kerîm* adıyla neşredilmiştir.²⁵ Bu eserinden başka Umânî’nin diğer kitapları şunlardır:²⁶

- *el-Muğnî fî ma’rifeti vukûfi’l-Kur’ân*: Kitap, adından da anlaşılacağı üzere vakf ve ibtidâ ile ilgilidir. Araştırmalarımız sonucunda bu kitabın günümüze ulaştığına dair bir bulguya rastlamadık. İbnü’l-Cezerî eserle ilgili “Onun vakf ve ibtidâyâ dair iki eseri var-

¹⁹ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye*, 1/223.

²⁰ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye*, 1/223. Müellifin 392’de hocasından kıraat aldığı düşünülürse ve o yaşlarda tahminen 20 yaşlarında olduğu kabul edilirse h. 500’den sonra vefat ettiğinde 130 veya daha fazla yaşta olduğu anlamına gelir. Bu da müellifin vefatının en azından h. 400’lerin ortaları olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

²¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 2/1654.

²² Umânî, *el-Kitâbü’l-evsat*, 61-63.

²³ Bu sekiz kıraat, meşhur yedi kıraat imamıyla beraber Ya’kûb el-Hadramî’nin kıraatidir.

²⁴ Umânî, *el-Kitâbü’l-evsat*, 30.

²⁵ Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Saîd el-Umânî, *el-Kırâ’âtü’s-semânî li’l-Kur’ânî’l-Kerîm*, thk. İbrahim Atve Avaz - Ahmed Hüseyin Sakar (Kahire: Dâru Ahbâru’l-Yevm, 1995).

²⁶ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye*, 1/223; Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 43.

dır. Birisi *el-Muğnî*, diğeri ise *el-Mürşid*'dir. İkinci eser birinciye göre daha kâmil ve geniştir." şeklinde bir ifadede bulunmuştur.

- *el-Câmi'u'l-müştemil fi't-tefsîr*: Tefsire dair kaleme alınmış bu eser de günümüze ulaşmamıştır.
- *el-Câmi'u'l-kebîr*: Kıraatle ilgili olduğu belirtilen bu eserin günümüze ulaştığına dair bir kayıt bulunmamaktadır.
- *el-Me'ânî*: Bu eserin de kıraatle ilgili olabileceği belirtilmiştir.

3. *el-Mürşid* Adlı Eseri

Umânî'nin vakf ve ibtidâ alanına dair kaleme almış olduğu söz konusu eser, bu sahada yazılmış en eski kaynaklardandır.²⁷ Kitabın bazı nüshalarda farklı isimlendirmeleri olsa da en meşhur ismi *el-Mürşid*'dir. Nitekim müellif de mukaddimede "Ben bu eseri *el-Mürşid* diye isimlendirdim." demiştir.²⁸ Bazı nüshalarda söz edilen bir diğer ismi *el-Mürşid fi'l-vukûf 'alâ mezâhibi'l-kurrâi's-seb'a ve gayrihim min bâki'l-e'immeti'l-kurrâ' ve'l-müfessirîn ve tebeyyünü'l-muhtâr minhâ 'alâ mezâhibi's-seb'ati'l-müttefa 'alâ kurâetihim radiyallâhu anhum ecma'in* şeklindedir. Başka bir nüshada ise *el-Mürşid fi ma'ne'l-vakfi't-tâm ve'l-hasen ve'l-kâfi ve's-sâlih ve'l-câiz ve'l-mefhûm ve beyânü tehzîbi'l-kırâ'ât ve tahkîkihâ ve 'ilelihâ* ismine yer verilmiştir.²⁹

Ne Umânî ne de onun *Mürşid* eseri İslâm dünyasında henüz hak ettiği ilgiyi görmüş değildir. Haddi zatında kıraat ve tabakât literatüründe öne çıkan âlimlerin eserlerine göz attığımızda birçoğunun kendisine değindiklerini görürüz. Nitekim ona eserlerinde temas eden âlimler arasında Sehâvî (öl. 643/1245), Nikzâvî (öl. 683/1284), Secâvendî, Zerkeşî (öl. 794/1392), İbnü'l-Cezerî ve Süyûtî (öl. 911/1505) gibi önemli isimleri saymak mümkündür.³⁰ Ayrıca anılan bu isimlerden Secâvendî, Nikzâvî ve Sehâvî'nin; eser-

²⁷ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, (Muhakkik önsözü), 4.

²⁸ Eserin Mâide'den Nâs'a kadar olan sûreleri muhakkiki olan Muhammed b. Hamûd, söz konusu ifadenin yazma nüshanın ilk sayfasında olduğunu söylemiştir. Bk. Umânî, *el-Mürşid*, thk. Muhammed el-Ezverî, 52.

²⁹ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 46.

³⁰ Örnek için bk. Ali b. Muhammed Alemuddîn es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ'*, thk. Mervân el-Atıyye - Muhsin Hirâbe (Dımaşk/Beyrut: Dârü'l-Me'mûn, 1997), 697, 698, 709, 711, 755; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/223; Secâvendî, *İlelü'l-vukûf*, 104-107. Ayrıca bk. Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 45.

lerinde kendisinden çokça istifade etmeleri, müellifin gerek kıraat gerek vakf-ibtidâ alanında önemli bir konumunun bulunduğu göstergesidir. Diğer taraftan Ebû Zekerîyyâ el-Ensârî'nin *el-Maksîd li-telhîsi mâ fi'l-Mürşid* adlı eserinin Umânî'nin *Mürşid* eserinin muhtasarı olması müellif kadar kitabının da değerinin göstergesidir. Eserin önemli özelliklerinden biri de birçok âyette Sicistânî'nin görüşüne yer vermesidir. Bu sayede, İslâmî miras içerisinde günümüze ulaşamamış olan Sicistânî'ye ait bir eser, dolaylı olarak muhafaza edilmiş olmaktadır.

Umânî, eseri yazmaktaki amacını mukaddime kısmında şu sözlerle dile getirmiştir: “Ehl-i vukûfun kitaplarında gördüğüm farklı görüşlerini ve konuyla ilgili taksimatlarındaki tercihlerini derledim. Bunu yapmamdaki amacım onların kitaplarındaki hakikatleri korumak, izaha muhtaç olan yerlerini büyük bir gayretle ortaya koymak, esrarını açığa çıkarmak; nahiv ve kıraat ulemasının farklı görüşlerini sunmaktır. Bu şekilde kitabım kendi başına tüm bunları ihtiva etsin ve benzerleri arasında öncü konumunda bulunsun.”³¹

Onun bu eseri kaleme almaktaki bir diğer amacı okuyucunun, vakf etmenin uygun olduğu durak yerlerini bilmesini sağlamak ve onu durmanın hoş görülmediği yerlerde vakfetmesinden sakındırmaktır.³² Umânî mukaddimesinde eserinden övgüyle bahsetmiştir. Nitekim ona göre eser, vakf ve ibtidâ ilmi alanında telif edilen en önemli kaynaklardan biridir ve tamamen müstakil bir eser olup bu alanda öncü bir konumdadır.³³

Umânî'nin eserinde takip ettiği metot; neredeyse her âyetin vakf açısından değerlendirilmesi ve çoğu yerde vakfın gerekçelerinin detaylı biçimde açıklanmasıdır. Umânî'nin, Sicistânî'den esinlendiği mevcut vakf kavramları arasında ilk defa açık bir derecelendirme sistemi geliştirmiş olması onun eserini farklı kılan unsurlardan biridir. Kendisi bu yenilikçi yaklaşımını, “Biz ise her bir vakfı diğerinden ayırdık, bunları kendi aralarında derecelendirdik ve bunların her birerine bir konum tahsis ettik.”³⁴ sözleriyle ifade etmiştir.

³¹ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 2-3.

³² Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 20.

³³ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 2-3.

³⁴ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 12-13.

Umânî vakf gerekçelerini; nahiv, sarf, kıraat gibi çeşitli ilim dallarından istifadeyle oluşturmuştur. Müellifin bazen ulemanın görüşlerine yönelik eleştiri ve reddiyelerini içerisinde barındırması, bu eserin övgüye mazhar olmaya medar olan faktörlerdendir. Bunlara ilave olarak eserinde vakf ve ibtidâya dair görüşlerini temellendirmek adına tefsir, dil bilimleri, fıkıh gibi ilimlerden istifade etmesi onun sözü edilen alanlarda çok yönlülüğünü yansıtan unsurlardan-
dır.

Müellif, eserinin başında ulema tarafından farklı şekillerde rivayet edilmiş tüm vakf türlerini zikredeceğini belirtmiştir. Bu bağlamda o, konuyla ilgili şu ifadelerde bulunmuştur: “Kitabımda, vakf konusunda en güvenilir rivayetlere dayanarak aktarılan tüm farklı görüşleri bir araya getirdim. Ayrıca bu görüşlerin sebeplerini inceleyerek ulemanın bunları tercih etme gerekçelerini ve ihtilaf noktalarını tespit etmeye özen gösterdim. Ben vakf ve ibtidâ konularının inceliklerini ortaya koyarak, bu hususlarda ittifak edilen ve farklı görüşlerin bulunduğu noktaları belirttim.”³⁵ Umânî, eserini şekillendirirken seleflerinin ortaya koyduğu esaslar doğrultusunda hareket ettiğini ve onların takip ettiği yöntem ve usulleri benimsediğini belirtmiştir. Bununla birlikte, telif esnasında özlü bir anlatım ve veciz bir üslup tercih ettiğini ifade ederek, bu sayede önceki eserlerden daha kapsamlı ve yetkin bir çalışma ortaya koyma niyetinde olduğunu dile getirmiştir.³⁶ Umânî, yine mukaddimede gerek sahâbe gerekse tâbiîn rivayetlerini istidlal ederek vakf ve ibtidânın gerekliliğini ortaya koymaya çalışmış ve bu rivayetlerden yola çıkarak mütekaddimûna göre vakf ve ibtidânın tilavette asıl olduğunu ifade etmiştir.³⁷

Kitap, usul konularının ardından Kur’an’ın başından sonuna kadar Mushaf sırasına göre âyetlerin tek tek vakflarının belirtildiği ve her bir vakfın ta’lilinin işlendiği bir metotta ilerlemiştir. Müellif, âyetlerin anlamı bağlamında zaman zaman tefsir yorumlarına,³⁸ dil tahlillerine³⁹ ve fikhî görüşlere⁴⁰ yer vermiştir. Müellifin en çok etkili-
lendiği ve eserinde yer verdiği âlimlerin başında Ebû Hâtim es-

³⁵ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 2.

³⁶ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 2.

³⁷ Örnekler için bk. Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 3-5.

³⁸ Örnek için bk. el-Bakara 2/5-8. âyetlerin tahlili.

³⁹ Örnek için bk. el-Fâtiha 1/7.

⁴⁰ Örnek için bk. el-Bakara 2/196.

Sicistânî ve İbnü'l-Enbârî gelmektedir.⁴¹ Bundan sonra müellif, bab adını verdiği başlık ve alt başlıklarla vakf ve ibtidâ ile ilgili usul konularına değinmiştir. Bu başlıklar sırasıyla şunlardır: Vakfın Kısımları,⁴² Vasıl Elifleri,⁴³ Yâ'lar,⁴⁴ Hâ'ü't-te'nîs'ler,⁴⁵ Hâ'ül-Kinâye'ler,⁴⁶ Sonu Tenvinli ve Tenvinsiz Olan Kelimelerde Vakf,⁴⁷ Kurrâ Arasında İhtilâfa Medar Olan Eliflerde Vakf,⁴⁸ Kellâ,⁴⁹ Lafızda Tek Kelime Gibi Görülen İki Kelime.⁵⁰

4. Umânî'nin *Mürşid*'inde Vakf ve İbtidâ ile İlgili Mülâhazaları

Ulema arasında vakf ve ibtidâ ile ilgili muhtelif sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu ihtilafın sebebi her bir âlimin vakf konusunda diğerinden farklı bir görüşe sahip olmasıdır. Öyle ki bir âlime göre bir vakf, anlam bütünlüğü veya i'rab açısından vakf-ı tâm olabilirken diğer bir âlime göre vakf-ı hasen veya vakf-ı kâfi olabilmektedir. Bundan dolayı ulemanın her biri kendi tasavvuru bağlamında hüküm ortaya koymuşlardır. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki bu farklılığı birbirine taban tabana zıt görüş ve hükümler olarak anlamamalı, kuvvet yönünden farklılık olarak değerlendirmelidir.

db | 445

Umânî, vakf denilince iki şeyin akla geldiğini söyler:

1. Okuyucunun tilavet esnasında ister iradî olarak (vakf-ı ihtiyârî) isterse nefes sıkışıklığı, unutmama, uyuma vb. gibi nedenlerle durmak zorunda olduğu (vakf-ı ıztırârî) yerlerdir. Bu vakf yeri, bazen kelâmın tamam olduğu yere tesadüf ettiği gibi bunun aksi de gerçekleşebilir.

2. Kıraat ulemasının eserlerinde “Bu tâm’dır. Bu hasen’dir.” gibi özel olarak belirttikleri vakf noktalarıdır. Bu noktalarda okuyucu durmamışsa bile yine de vakf olarak kabul edilir. Eğer bir kitapta “vakf” terimi kullanılmışsa, genellikle bu özel yerler kastedilir. Bu

⁴¹ Müellif, bunu bizzat eserinin mukaddimesinde belirtmiştir. Bk. Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 1-2.

⁴² Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 12-22.

⁴³ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 23-40.

⁴⁴ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 41-63.

⁴⁵ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 64-85.

⁴⁶ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 86-92.

⁴⁷ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 93-97.

⁴⁸ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 98-101.

⁴⁹ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 102-106.

⁵⁰ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 107-114.

noktalar, okuyucunun orada durması halinde anlam güzelliği sağlayacak yerlerdir. İşbu terimi, kıraat âlimleri sözü edilen bağlamda kullanır; önceki anlam ise kelâmın tamam olup olmamasıyla ilişkili olan genel bir anlamdır.⁵¹

Hâzâ vakfun (هذا وقف) ifadesi, “Eğer kârî burada ihtiyarî olarak durursa, mana açısından bir bozulma meydana gelmez.” anlamına gelir. Ancak bu tür yerler “vakfın zorunlu olduğu bir nokta” değildir. Dolayısıyla kârî burada durmaksızın okumaya devam edebilir.⁵² Eğer muallim öğrencisine durmasını işaret etmişse, bu ancak talim amaçlı bir yönlendirme olur. Muallim bu durumda öğrencisine ilgili yerde durmanın veya -öğrencinin nefesi müsait olsa da- nefesini kesmesinin uygun olduğunu belirtmiş olur.⁵³ Umânî, bu ifadeyle vakf-ı ihtibârîden bahsetmiş olmaktadır. Nitekim vakf-ı ihtibârî, kelâmın tamam olmamasıyla birlikte hocanın talebesine öğretme amacıyla durmasını istediği yerlerde yapılan vakf şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁴ Umânî, bu tür yerlerde durmanın vacip olmadığını vurgulamıştır. Zira bu noktalar, nefesin tükenmesi hâlinde tercih edilebilecek uygun yerler olup diğer hoş karşılanmayan (kabîh) vakf noktalarından farklı bir statüye sahiptir. Dolayısıyla, buradaki vakf noktası kendi tercihiyle durmayı seçen bir okuyucu için uygundur; ancak her vakf noktasında durmanın zorunlu olduğu gibi bir kaide söz konusu değildir.⁵⁵

Müellife göre kârî tilavette, yolda ilerleyen bir misafir gibidir. O, bu görüşünü şu rivayetle desteklemiştir: Hz. Peygamber, “Hangi amel daha faziletlidir?” sorusunun cevabı olarak “el-Hâllü'l-mürtehildir (konan-göçen).” buyurması üzerine kendisine “el-Hâllü'l-mürtehil kimdir?” diye sorulmuş; o da “Kur'an'ı hatmedip tekrar başlayandır.” şeklinde cevap vermiştir.⁵⁶ Kur'an'ın hatmi, tıpkı bir yolcunun sefer halinde olması gibi değerlendirilmiştir. Yol-

⁵¹ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 5.

⁵² Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 5.

⁵³ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 5.

⁵⁴ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kırâ'ati'l-'aşr*, thk. Mecdî Muhammed Surûr Sa'd Baslûm (Beyrut: Dârü'l- Kütübi'l-İlmîyye, 2003), 2/57; Recep Koyuncu, “Vakf-İbtidânın Ayetlerin Anlaşılmasındaki Rolü”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 15/1 (Haziran 2015), 173.

⁵⁵ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 5-6.

⁵⁶ Ebû İshâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, ed. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: Şirketü mektebeti ve matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), 5/197 (2948 hadis).

cunun seferi, varış noktasına ulaştığında tamamlanmış sayılır. Aynı şekilde, tilavete başlayan kişi sefere niyetlenen kişi gibi okuyuş yolculuğuna çıkmış olur. Tilavetin tamamlanması da Kur'an'ın hatmedilmesiyle gerçekleşmiştir. Okuyucunun duraksamaksızın Kur'an'ın sonuna kadar okuması kabul edilebilir olduğu gibi dinen de caizdir. Ancak insanın yaratılışı gereği Kur'an'ın başından sonuna kadar tek nefesle okuması mümkün olmadığından zaman zaman nefes kapasitesine göre duraklamalar yapması kaçınılmazdır. Bu tıpkı sefer halindeki kişinin hiç duraksamaksızın uzun mesafeler kat etmesinin mümkün olmamasına benzer. Şu bilinmelidir ki bu vakflar, belirli bir düzen çerçevesinde yapılmalı ve rastgele durmaktan da kaçınılmalıdır. İşte burada vakf ve ibtidâ kuralları devreye girer.⁵⁷

Ulema, tilavet esnasındaki vakf konusunda farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bazıları vakfın ancak nefesin tükenmesi durumunda gerçekleşebileceğini söylemiş ve “Eğer nefes kesilirse, işte o zaman vakf gerçekleşmiş olur.” demişlerdir. Böylece tilavet esnasındaki vakfı, nefesin bölünmesine bağlı kılmışlar ve asıl olanın süreklilik olduğunu, vakfın ise buna bağlı olarak gerçekleştiğini kabul etmişlerdir. Bazıları da Kur'an'daki tüm âyet sonlarının birer vakf mahalli olduğunu söylemişlerdir.⁵⁸

db | 447

Müellif, ulemanın vakf konularındaki ihtilaflarını zikretmiş, ardından vakfın nerelerde tercih edilmesi gerektiğine dair görüşlerini sıralamıştır. Buna göre vakf, genellikle âyetlerin ortalarında ve sonlarında gerçekleşir.⁵⁹ Umânî ardından “Bana göre en mutedil görüş, vakfın bazen âyetin ortasında olabileceği gibi bazen de âyet sonlarında olabilmesidir. Ulemanın çoğuna göre, genel olarak âyet sonları vakf mahalleridir. Ancak bence Kur'an'daki her âyet sonu mutlaka vakf noktası olarak görülemez. Zira bir yerde vakf yapılacağı zaman manaya riayet etmek gerekir. Öyle yerler vardır ki bir âyet, ancak diğer âyetle anlamda bir bütünlük arzeder.”⁶⁰ Umânî'nin sözünü ettiği durum genellikle kısa sûrelerle özellikle Meryem, Tâhâ, Şuarâ ve Sâffât gibi sûrelerde daha belirgindir. Ona göre sıfat ve atıf gibi devam eden ifadelerde vakf yapılmaması daha uygundur. Nitekim

⁵⁷ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 6-7.

⁵⁸ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 8.

⁵⁹ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 8-9.

⁶⁰ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 9.

Sâffât sûresindeki “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ”⁶¹ âyeti bu duruma örnek olarak verilebilir. Her ne kadar burası bir âyet sonu olsa da “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” kelimesinde durup devamından ibtidâ etmek fâhiş ve kabîh addedilmiştir.⁶²

Umânî, kitaplarda vakf konusuna dair az bilgi bulunmasının nedeni olarak, kıraat âlimlerinin vakf hususunda genellikle mana bütünlüğünü esas alan âyet sonlarıyla yetinmiş olmalarını göstermiştir. Nitekim Sicistânî'nin de belirttiği gibi Kur'an'ın başından sonuna kadar birçok âyet sonu ya tâm'dır ya kâfi'dir ya da sâlih'tir. Ancak anlamı devam edenleri bundan istisna tutmak gerekir. Kıraat imamları, âyet ortalarında vakf etmeyi pek uygun görmeseler de öyle uzun âyetler vardır ki okuyanın nefesi âyetin sonuna ulaşmaya yetmez. Bu nedenle kıraat imamlarının aksine vakf ve ibtidâ âlimleri, sadece âyet sonlarında değil mananın uygun düştüğü mahallerde veya mana tamam olmasa da okuyucu için ruhsat kabilinden tesis ettikleri yerlerde vakf mahalleri belirlemişlerdir.⁶³

448 | db

Umânî, âyet sonlarındaki vakflarla ilgili kimi yerlerde “Caiz değildir.” hükmünde bulunmuştur. Tûr sûresindeki “وَالطُّورِ”⁶⁴ âyeti, bu duruma örnek teşkil etmektedir. Müellife göre bu âyet, Irak ve Şam kıraat âlimlerine göre bir âyet başıdır, ancak burada vakf yapmak uygun görülmez. Zira burada vakf yapılması, sonraki kısmın⁶⁵ anlamdan kopmasına sebep olur. Benzer şekilde Zuhurf sûresindeki “عَلَيْهَا يَتَكَوَّنُ”⁶⁶ ifadesinde, âyetin sonundaki “وَرُحْرُقًا” kısmında vakf yapılmaz. Çünkü takip eden âyetin başındaki “وَرُحْرُقًا” lafzında bulunan vâv harfi, kelâmı öncesiyle irtibatlandırmak suretiyle bağlaç görevi üstlenmektedir. Dolayısıyla vakf yapmak anlamı bozmaktadır.⁶⁷ Dâni ise âyet sonlarında yer alan bu tür vakfların - ister tâm ister kâfi ister hasen olsun-, sûrelerin iç kısımlarında yer

⁶¹ es-Sâffât 37/15. Meâli: “Dikkat edin! Doğrusu onlar iftiralarından dolayı diyorlar ki...”

⁶² Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 12.

⁶³ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 12.

⁶⁴ et-Tûr 52/1. Anlamı: “Andolsun Tûr’a...”

⁶⁵ et-Tûr 52/2. Bahsi geçen âyet şudur: “وَكِتَابٍ مُّسْتَوٍ” (ve satır satır dizili kitaba!).

⁶⁶ ez-Zuhurf 43/34.

⁶⁷ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 11.

alan benzer vakflara kıyasla daha tam, daha yeterli ve daha güzel kabul edildiğini belirtmiştir.⁶⁸

Umânî'nin, tilavette vakf esnasında manayı gözetmenin ve anlam bütünlüğüne riayet ederek durmanın gerekliliği konusundaki sözlerini zikretmiştik. Bununla birlikte o, her vakfta durmak gibi bir zorunluluğun olmadığını savunur. Eğer bir okuyucu birinci vakf yerinde nefesinin yeterli olduğunu düşünür ve orada durmayıp ikinci vakf noktasına geçerse bu caizdir. Hatta nefes genişliği söz konusu ise üçüncü ve dördüncü vakf noktalarına da geçebilir. Eğer bir kimse birinci vakf mahallinden sonra devamında vakf olmayan uzun bir âyetle karşılaşır nefesi yeterli bile olsa birinci vakf mahallinde durması daha kabul edilir bir durumdur.⁶⁹ En güzeli kişinin vakf mahallerinde durup, hiç vakf etmeksizin uzun okumalardan sakınmasıdır. Bunun, yolculukta dinlenmeden uzun seyahat eden yolcunun durumu gibi olduğunu akılda tutmak gerekir.⁷⁰ Örneğin Bakara sûresindeki “هَمُّ الْمُفْلِحُونَ”⁷¹ lafzında vakf-ı tâm vardır. Bir sonraki vakf ise âyetin sonunda yer alan “لَا يُؤْمِنُونَ”⁷² lafzındadır. Bu iki vakf arasında başka bir vakf bulunmamaktadır. Bu yüzden, okuyucu ilk vakf yerine geldiğinde devam edeceği kadar nefesi var ancak bu nefesi ikinci vakfa ulaşmaya yetmeyecekse en doğru olanı birinci vakf yerinde durmaktır. Zira bu durumda durmanın uygun olmadığı bir yerde vakf etmek zorunda kalacaktır. Eğer ikinci vakf yerine ulaşacağına kanaat ediyorsa bunu yapmasında herhangi bir sakınca yoktur.⁷³

Müellif, kıraat imamları ile fakihler arasında bir kimsenin nerede durduğuna bakılarak onun küfrüne hükmedilemeyeceği konusunda bir ihtilafın söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Ancak bu da kişinin vakf ederken mananın fahiş derece bozulması konusunda kastı ve niyeti bulunmadığı durumlarda söz konusu olabilir.⁷⁴ Bilin-

⁶⁸ Osmân ed-Dânî, *el-Müktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazân (Amman: Dâru Ammar, 2001), 11.

⁶⁹ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 9.

⁷⁰ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 9.

⁷¹ el-Bakara 2/5.

⁷² el-Bakara 2/6.

⁷³ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 10.

⁷⁴ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 10.

diği gibi bu ifadelerin benzerini, kendisinden yaklaşık üç asır sonra İbnü'l-Cezerî de manzum şekilde ifade etmiştir.⁷⁵

Eserinde sık sık kendisinden önceki âlimlerin görüşlerine de yer veren Umânî, katılmadığı bir görüş söz konusu olduğunda bunu belirtmekten geri durmamıştır. Mesela Bakara sûresindeki “فِي فَلَوِجِم”⁷⁶ âyetindeki “فِي فَلَوِجِم مَرَضٌ”⁷⁷ kısmında vakf-ı hasen olduğunu söyleyen İbnü'l-Enbârî'ye⁷⁸ itirazla “Bana göre burada vakf-ı hasen olamaz. Zira devamındaki “فَزَادَهُمُ اللَّهُ”⁷⁹ lafzında bulunan ‘ف’ harfi kelâmın devam ettiğine ve öncesiyle irtibatın olduğuna işaret eder.” demiş ve söz konusu yerde vakf-ı sâlih olduğunu söylemiştir.⁸⁰ İbnü'l-Enbârî'nin vakf taksimatında vakf-ı sâlih bulunmamaktadır. Dolayısıyla İbnü'l-Enbârî'nin vakf-ı hasen'i ile Umânî'nin vakf-ı sâlih'inin denk olmasalar da istihdam yönünden birbirlerine çok yakın olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıda daha ayrıntılı yer verileceği üzere Umânî, vakf-ı hasen'i vakf-ı kâfi'den önce saydığı gibi vakf-ı tâm'a çok yakın bir derecede konumlandırır. Bir diğer örnek Sicistânî'nin vakf tercihiyle ilgilidir. Çalışmamızda sık sık vurgulandığı gibi Umânî, vakf taksimatında büyük ölçüde Sicistânî'yi esas almıştır. Fakat şunu ifade etmek gerekir ki, Umânî, Kur'an'daki tüm vakf tercihlerinde Sicistânî ile her zaman aynı yönelimde değildir. Örneğin “حَذَرَ الْمَوْتِ”⁸¹ lafzında Sicistânî'ye göre vakf-ı sâlih varken⁸² Umânî burada vakf-ı hasen olduğunu söylemiştir.⁸³

⁷⁵ “وَلَيْسَ فِي الْقُرْآنِ مَنْ وَقَفَ يَجِبُ ... وَلَا حَرَامٌ غَيْرَ مَالِهِ سَبَبٌ” (Kur'ân-ı Kerîm'de durulması vacip olan yer de yoktur, haram olan yer de. Ancak vakfın haramlığına hükmetmeyi gerektirecek özel bir sebep varsa durum değişir.). Bk. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâ'âtî'l-aşr*, thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bî (Cidde: Dârü'l-Hedy, 1994), 37 (99. beyit).

⁷⁶ el-Bakara 2/10.

⁷⁷ Ebû Bekr b. Beşşâr Muhammed b. Kâsım b. Muhammed İbnü'l-Enbârî, *Îzâhü'l-vakf ve'l-ibtidâ'*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Dimaşk: Matbûâtı Mecma'i'l-Lügati'l-'Arabiyye, 1971), 1/497.

⁷⁸ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 140. Nehhâs'a göre burası vakf-ı kâfi, Secâvendî'ye göre ise mâ lâ yecûzü'l-vakf'tır. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî en-Nehhâs, *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, thk. Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Matrûdî (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1992), 38; Secâvendî, *İlelü'l-vukûf*, 183.

⁷⁹ el-Bakara 2/19.

⁸⁰ Nehhâs, *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, 41.

⁸¹ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 146.

Müellifin bu mülâhazalarından çıkarılacak sonuç, onun vakf-ibtidâ sisteminin, Kur'an tilavetinde anlam bütünlüğünün gözetilmesine yönelik güçlü bir metodolojik çerçeve sunduğunu göstermesidir. Bu nedenle ileride yapılacak araştırmalarda, vakf ve ibtidâ literatürünün Umânî'nin yaklaşımı merkeze alınarak daha kapsamlı, derinlikli ve karşılaştırmalı biçimde incelenmesi, hem tarihsel gelişimin daha iyi anlaşılmasına hem de modern uygulamalara katkı sağlayacaktır.

5. Umânî'nin Eserinde Yer Verdiği Vakflar

Umânî, *Mürşid* eserinde vakfları altı kısma ayırmış ve bunları "Aksâmü'l-Vakf" adlı bir başlık altında incelemiştir. Müellif, her kısmın ismini belirterek bunların varlık sebeplerini tek tek gerekçelendirmiştir. Ona göre vakfın kısımları şunlardır: "Tâm, hasen, kâfi, sâlih, mefhûm ve câiz". Onun "tâm" vakf anlamında kimi yerlerde "tamâm" kavramını da kullandığı görülmüştür. Müellif, eserinde yer verdiği câiz hariç diğer vakflar için büyük ölçüde Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin *el-Mekâtî' ve'l-mebâdi'* adlı eserinden esinlendiğini kitabında belirtmiştir.⁸²

db | 451

Umânî'nin Sicistânî'den ayrıldığı, bir başka ifadeyle özgün bir yere konumlandığı diğer bir mesele de vakf kavramlarının tanımlanması konusunda kendisini göstermiştir. Nitekim müellife göre Sicistânî, kendi taksimatına özgü olan vakfların tamamını bir vakf-mış gibi zikretmiş, her bireri için belirli bir tanım yapmamış ve bu kavramların aralarındaki hiyerarşiye atıfta bulunmamıştır. Umânî ise bu noktada "Biz ise her bir vakfı diğerinden ayırdık, bunları kendi aralarında derecelendirdik ve bunların her birerine bir konum tahsis ettik."⁸³ demek suretiyle sözü edilen vakf kavramları arasında derecelendirmeyi kendisinin ihdas ettiğini söylemiştir. Müellifin bu derecelendirmeyi yapmaktaki amacı, okuyucunun vakf çeşitleri arasındaki farkları bilerek ve bilinçli bir tercih yaparak uygun yerde vakfetmesini sağlamaktır.⁸⁴ Bu da onun özgünlüğünü ortaya koyan diğer bir unsur olarak öne çıkar. Umânî'nin yapmış olduğu derece-

⁸² Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 12.

⁸³ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 12-14. Vakf kavramları arasında derecelendirme usûlü İbnü'l-Enbârî'de de göze çarpmaktadır. Bk. Recep Koyuncu, *Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ Kur'an-ı Kerim'in Anlaşılması Bağlamında* (İstanbul: Hacıveyyis-zade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2023), 118.

⁸⁴ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 14.

lendirmeye göre vakflar hiyerarşik olarak şu şekilde sıralanmaktadır:

Tâm > Hasen > Kâfi > Sâlih > Mefhûm > Câiz⁸⁵

Umânî, zikrettiği vakf türlerinin her birinin kendine özgü bir derecesi bulunduğunu, ancak aralarındaki farkların izafî olup birbirine yakınlık gösterdiğini ve kesin sınırlarla ayrılmadığını ifade etmiştir.. Nitekim ona göre hasen ve kâfi birbirlerine yakındırlar. Tamâm (tâm), hasen ile kâfi'nin fevkindedir. Hasen, vakf-ı tâm'a yakın iken sâlih ile mefhûm'un birbirine yakınlığı daha fazladır. Câiz ise sâlih ile mefhûmun dînundadır.⁸⁶

Umânî, vakf taksimatında yer verdiği tâm, hasen, kâfi, sâlih ve mefhûmu Ebû Hâtim es-Sicistânî'den aldığını, son iki vakf olan sâlih ve mefhûm'a ise kıyas yoluyla vakf-ı câiz'i eklediğini ifade etmiştir.⁸⁷ Müellif, her ne kadar vakf taksimatında yer vermemiş ve vakfı altı kısma ayırmış olsa da eserinin bazı yerlerinde manada bir karışma gibi bir durum söz konusu olduğunda "vakf-ı beyân" kavramını kullanmıştır. Bunun dışında Umânî, anlam ifade etmeyen veya metni yanlış, amaçlanmayan yahut çirkin bir anlama dönüştüren pek çok yeri vakf-ı kabîh veya memnû' saymıştır. Böylelikle onun mukaddimesinde zikretmediği vakf-ı beyân ve vakf-ı kabîh ile birlikte vakf ta'lillerinde esas aldığı toplam sekiz vakfın olduğu anlaşılmaktadır.

Umânî, vakf taksimatını tamamladıktan sonra, okuyucu için en uygun olanın vakf-ı tâm'da durmak olduğunu; buna güç yetiremediğinde vakf-ı hasen'i, ona da nefesi elvermediğinde ise vakf-ı kâfi'yi tercih etmesi gerektiğini belirtir. Vakf-ı kâfi'ye de nefesi yetmeyen kimsenin ise sırasıyla vakf-ı sâlih, vakf-ı mefhûm ve vakf-ı câiz'de vakfetmesinin uygun olacağını ifade eder. Ayrıca müellif, ulema tarafından belirlenen daha kuvvetli vakf noktaları dururken vakf-ı câiz gibi yerleri tercih etmeyi doğru görmemiştir. Ancak vakf-ı câiz varken, nefes darlığı sebebiyle durmanın hoş karşılanmadığı yerlerde durmayı da doğru bulmaz.⁸⁸

⁸⁵ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 13-14.

⁸⁶ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 14.

⁸⁷ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 18.

⁸⁸ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 18-19.

Umânî'nin eserinde yer verdiği vakfları örnekleriyle birlikte şu şekilde sıralayabiliriz:⁸⁹

5.1. Vakf-ı Tâ'm (الوقف التام)

Anlam ve lafız bakımından sonrasına ihtiyaç duyulmayan; bu nedenle hem durulması hem de geriden almadan başlanması (ibtidâ) uygun olan vakıflardır.⁹⁰ Umânî de bu vakfı “sonrasına kelâm yönünden ihtiyaç duymayıp kendi başına müstakil bir mana ifade eden yerlerde yapılan vakf” şeklinde tanımlamıştır.⁹¹ “Tâm” şeklinde isim verilmesinin nedeni kelâmın, sonrasından bağımsız bir niteliğe sahip olması ve tam bir kelâm hüviyetini kazanmasıdır. Bundan dolayı geriden almaya gerek duyulmaksızın devamından ibtidâ edilir. Bununla birlikte Dâ'nî, lafız bakımından bir bağıllık olmadığı halde anlam açısından sözün sonraki kısım ile ilişkisinin bulunması durumunda bu tür vakf-ı tâ'm'ları vakf-ı kâfî derecesinde değerlendirmiştir.⁹²

Örneğin Bakara sûresindeki “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ”⁹³ âyetinin sonundaki “لَا يُؤْمِنُونَ” kısmında vakf-ı tâ'm vardır. Zira bu durumda âyetin başında bulunan “إِنَّ” edatının hem ismi hem de haberi zikredilmiş olmaktadır. Âyetteki “الَّذِينَ كَفَرُوا” kısmı “إِنَّ”nin ismi, devamında yer alan “سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ” kısmı ise haberidir. Dolayısıyla “لَا يُؤْمِنُونَ” lafzında durulduğunda cümle içerisinde isim ve haber bulunmakla kelâm müstakil bir anlama delalet eder. Bu da vakfın tamâm olmasını gerektirmektedir.⁹⁴

⁸⁹ İbnü'l-Enbârî'ye göre vakflar 3'tür: Tâ'm, hasen, kabîh. Dâ'nî'ye göre ise 4'tür: Tâ'm muhtâr, kâfî câiz, hasen mefhûm, kabîh metruk. Sehâvî, Cemâlü'l-kurrâ' eserinde Dâ'nî'nin taksimatını esas almış olmasına rağmen vakf-ı kâfî'yi sâlih, mefhûm ve câiz şeklinde isimlendirmiştir. İbn Tahhân el-Endelüsî (öl. 560/1165'ten sonra) Sehâvî gibi Dâ'nî'nin sistemini esas aldığı gibi diğer vakf taksimatları içerisinde en güzel ve tercih edilmeyi hak edenin Dâ'nî'nin taksimatı olduğunu söylemiştir. Bk. İbnü'l-Enbârî, *İzâhü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 1/149; Dâ'nî, *el-Müktefâ*, 139; Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ'*, 563-643; Ebü'l-Asbağ İbnü't-Tahhân, *Nizâmü'l-edâ' fî'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1985).

⁹⁰ İbnü'l-Enbârî, *İzâhü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 149; Dâ'nî, *el-Müktefâ*, 8.

⁹¹ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 16.

⁹² Örnek ve daha detaylı bilgi için bk. Dâ'nî, *el-Müktefâ*, 9.

⁹³ el-Bakara 2/6.

⁹⁴ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 129.

Dânî'ye göre vakf-ı tâm, özellikle kıssaların tamamlandığı, konuların sona erdiği yerlerde olur.⁹⁵ Umânî ise vakf-ı tâm olması için her zaman kıssa sonu şartının bulunmadığını ifade etmiştir. Tâam vakftan söz edebilmek için anlam bakımından kelâmın müstakil olması yeterlidir. Örneğin “مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ”⁹⁶ cümlesinin sonunda vakf-ı tâm bulunmaktadır. Bu cümlede “مُحَمَّدٌ” mübtedâ, “رَسُولُ اللَّهِ” lafzı ise onun haberidir. Zaten bir cümle, mübtedâ-haberden teşekkül ediyorsa, o cümle anlam yönünden müstakil olarak değerlendirilir.⁹⁷ Dolayısıyla bu örnekte de görüldüğü gibi kıssa sonu olmasa da vakf-ı tâm söz konusudur. Benzer şekilde İbnü'l-Enbârî'nin de vakf-ı tâm ile ilgili, şartları uygun olduğu halde kıssa sonları için herhangi bir takdirde bulunmadığı göze çarpmaktadır.⁹⁸ Ayrıca Dâni'ye göre birçok âyet sonu vakf-ı tâm'dır.⁹⁹

Umânî, vakf-ı tâm'ı da kendi arasında derecelendirmiştir. Bir başka ifadeyle bir kelâmda yapılan vakf-ı tâm, o kelâmın öncesinde veya sonrasında yapılandan daha kuvvetli ya da aşağıda olabilir.¹⁰⁰

5.2. Vakf-ı Hasen (الوقف الحسن)

Kendi içerisinde değerlendirildiğinde kelâm tamam olmakla birlikte sonrasıyla gerek lafız gerekse mana cihetinden irtibatın söz konusu olduğu vakflardır. Kıraat âlimlerinin çoğunluğuna göre vakf-ı hasen, duraklamanın caiz olduğu, fakat anlam bağlantısının güçlü olması nedeniyle kendisinden sonra ibtidânın uygun olmadığı bir vakf türüdür.¹⁰¹ Bunun sebebi, durulan yerin tek başına anlamlı olması, ancak ardından gelen ifadenin de buna bağlı olarak anlaşılması gereğidir. Hasen olarak adlandırılmasının nedeni ise, kendi içinde tutarlı bir anlam taşıdığı için burada durmanın güzel kabul edilmesidir.¹⁰² Dâni, vakf-ı hasen'in âyet sonunda olabileceği gibi âyet ortalarında da bulunabileceğini belirtmiştir. Fakat vakf-ı hasen âyet sonuna tesadüf ederse vakf yapılı ve geriye almadan bir son-

⁹⁵ Dâni, *el-Müktefâ*, 8.

⁹⁶ el-Feth 48/29.

⁹⁷ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 17.

⁹⁸ Koyuncu, *Teoriden Pratiğe Vakf Ve İbtidâ*, 115.

⁹⁹ Dâni, *el-Müktefâ*, 8.

¹⁰⁰ Örnek için bk. el-Bakara 2/5. Bu derecelendirmenin ilk olarak İbnü'l-Enbârî tarafından uygulandığı kaydedilmiştir. Bk. Koyuncu, *Teoriden Pratiğe Vakf Ve İbtidâ*, 113.

¹⁰¹ İbnü'l-Enbârî, *İzâhü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 150; Dâni, *el-Müktefâ*, 11.

¹⁰² Dâni, *el-Müktefâ*, 8. Hasen vakf, İbnü'l-Enbârî'nin, çalışmasında en çok yer verdiği vakftır. Bk. Koyuncu, *Teoriden Pratiğe Vakf Ve İbtidâ*, 118.

raki âyetten devam edilir. Vakf-ı hasen, âyet ortasında bulunması halinde, anlamca uygun olan kelimeden alınması, vakfedilen yerin devamından ibtidâ edilmemesi gerekli görülmüştür.¹⁰³ Dâni, hasen vakfı “sâlih” olarak da adlandırılır. Zira okuyucunun her noktada tam veya kâfi vakf yapabilmesi her zaman mümkün değildir; kişinin nefesi, bu derecelere ulaşmadan kesilebilir. Bu durumda okuyucunun, âyet sonlarında vakf yapması uygun görülmüştür. Zira âyet sonları, kendi başlarına birer durak (makta‘) niteliği taşımaktadır.¹⁰⁴

Bu kısma Bakara sûresinde bulunan “يَا بَنِي إِسْرَءِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ”¹⁰⁵ cümlesinin sonundaki “عَلَى الْعَالَمِينَ” ifadesi örnek olarak verilebilir. Bu lafızda vakf-ı hasen vardır. Zira anlam tamamlanmış olsa da kelâmın sonraki ifadeyle lafız ve mâna açısından ilişkisi kesilmediği için vakf-ı tâtî düzeyine ulaşamamıştır. Bunun nedeni, devamında gelen âyetin evvelindeki “وَاتَّقُوا”¹⁰⁶ da bulunan vâv harfinden dolayı atıf ihtimali vardır ve bu durumda o âyet de “اَذْكُرُوا” ifadesine matuf olabilir. Öte yandan, vâv harfinin atıf edatı olmayıp cümlelerin istinâfiyye olma ihtimali de vardır. Bu iki ihtimal bulunduğu için vakf, tâtî seviyesine ulaşamamış ve hasen derecesinde kalmıştır.¹⁰⁷

Umânî’ye göre vakf-ı tâtî ile vakf-ı hasen birbirine oldukça yakın durumlardır. Ancak vakf-ı hasen ile karşılaştırıldığında vakf-ı tâtî, anlamı bütünüyle tamamlanan, kolaylıkla kavranabilen ve metnin mana bütünlüğünü bozmayan durak yeridir. Vakf-ı hasen ise vakf-ı tâtî’ye kıyasla mana açısından bir miktar eksiklik içerebilir. Müellif nezdinde vakf-ı tâtî ile vakf-ı hasen yakınlığı öyle bir boyuttadır ki ona göre vakf-ı tâtî iki kısımdır: (1) Kelâmın tamam olduğu yerlerde söz konusu olan vakf-ı tâtî. (2) Vakf-ı tâtî kadar kuvvetli olmayan, onun bir alt derecesinde konumlanan vakf-ı hasen.¹⁰⁷ Umânî, vakf ve ibtidâ tasnifinde yaygın kabulün aksine, vakf-ı hasen’i vakf-ı kâfi’den önce zikrederek, hasen vakfın mana itibarıyla tâtî vakfa daha yakın olduğu kanaatini taşır. Bu yaklaşımıyla o, klasik tasnif geleneği içerisinde farklı bir konuma sahiptir.

¹⁰³ Dâni, *el-Müktefâ*, 8; Temel, *Vakf ve İbtidâ*, 68.

¹⁰⁴ Dâni, *el-Müktefâ*, 11.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/47.

¹⁰⁶ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 181.

¹⁰⁷ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 14-16.

5.3. Vakf-ı Kâfi (الوقف الكافي)

Öncesiyle anlam düzleminde bir irtibat söz konusu iken kendi içinde müstakil olarak bir mana ifade ettiği için durmanın, kelâmın manası devam ettiği için de sonrasında ibtidâ etmenin güzel görüldüğü vakflardır.¹⁰⁸ Dolayısıyla kâfi'de kelâm lafız yönünden tamam sayılmıştır. Eserinde bu vakfın tanımını yapmayan Umânî, “Vakf-ı kâfi; tâm ile hasen'in dúnundadır.” demekle yetinmiştir.¹⁰⁹ Dâni, kendi başına bir mefhuma delalet eden ve maksadı ortaya koyan her sözün anlam açısından kâfi kabul edildiğinden, bu tür yerlerde yapılan vakfların vakf-ı kâfi sayıldığını belirtmiştir. O, aynı zamanda bu tür vakfları “mefhûm” olarak adlandırılmaktadır.¹¹⁰ Dâni'ye göre bazı kısa sûrelerin âyet sonları vakf-ı kâfi kabul edilir. Nitekim o, Cin, Müddessir, Tekvîr, İnfitâr, İnşirâh ve Şems sûrelerindeki bazı âyet sonlarının birbirlerine matuf olmalarından dolayı mana yönünden birlik arz ettiğini, dolayısıyla bu vakflarla ilgili vakf-ı kâfi hükmünde bulunmak gerektiğini söylemiştir.¹¹¹

456| db

Örneğin “قَالَ اسْتَبْدِلْ لَوْنِ الَّذِي هُوَ آذَنِي بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ إِنْ مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ”¹¹² âyetinde bulunan “بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ” kısmında, her iki ifade Allah Teâlâ'dan sadır olmuş iki ayrı hitap olarak kabul edilirse, o zaman bu durakta vakf, kâfi olur; tâm olmaz. Eğer bu ifadelerden birinin Hz. Musa'nın sözü, diğerinin ise Allah Teâlâ'dan gelen ilahî hitap olduğu söylenirse, o zaman “بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ” üzerinde yapılan duruş, tâm vakf olur. Umânî bu değerlendirmelerden sonra sözlerini, eserinin özgünlüğünü ortaya koyan şu sözlerle bitirir: “Bu mesele, konuyla ilgili mevcut kaynaklarda açık şekilde yer almamaktadır. Ancak biz bu kitapta meseleyi ayrıntılı bir şekilde ele aldık. Bu yönüyle eserimiz, okuyucunun fayda sağlayabileceği özgün bir perspektif sunmaktadır.”¹¹³

¹⁰⁸ Dâni, *el-Müktefâ*, 10; Ali b. Muhammed Alemuddîn es-Sehâvî, *Cemâli'l-kurrâ ve kemâli'l-ikrâ*, thk. Alî Hüseyin el-Bevvâb (Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1987), 685; E.-H. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, ed. Ali Muhammed Dabbâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 1/226; Koyuncu, *Teoriden Pratiğe Vakf Ve İbtidâ*, 97.

¹⁰⁹ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 17.

¹¹⁰ Dâni, *el-Müktefâ*, 10.

¹¹¹ Dâni, *el-Müktefâ*, 10.

¹¹² el-Bakara 2/61.

¹¹³ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 187.

Umânî'ye göre kâfî kavramının seçilmesi anlam bakımından “tamam” olmaya yakınlığı bağlamında gerçekleşmiştir. Nitekim “tamam”, bir işte kemâle ve varlığında başka bir şeye ihtiyaç duymamaya delalet eder. Böyle olunca vakf-ı tât'dan derece yönünden daha düşük olan vakfa da “kâfî” denmiştir ki söz konusu düşüklüğe ve noksanlığa işaret edilmiş olsun. Zira “kifâyet”, “yetecek kadar olan miktar” demektir. Bununla birlikte bu yeterlik, “tamam” kadar da değildir. Umânî bu görüşünü şu şiirle desteklemiştir:

يَكْفِي الْفَقْرَ لِمَنْ يَغْنَى¹¹⁴ مَا أَكْثَرَ الْفَقْرَ لِمَنْ يَغْنَى

Bundan dolayı vakf-ı tât'dan bir derece aşağıda olan vakf, vakf-ı kâfî olarak adlandırılmış ve vakf-ı hasen ile eşdeğer görülmüştür. Zira hasen'in, anlam bakımından “tât”dan bir farkı olmayıp, “kâfî” kavramı gibi eksiklik taşımaz. Nitekim bir insan, eli açık ve etrafına çok ikram eden bir karakterde olduğunda o kişi için “Hali güzel oldu.” denir. Başka bir deyişle “O insanın cömertlikle, ikramı seven karakteriyle hali *tamam* oldu.” denmiş gibidir. Bu anlamda “hasen”, “kâfî”den daha üst derecede olmaktadır.¹¹⁵ Umânî bu görüşünü Sicistânî'ye dayandırmış ve onun değerlendirmesinin daha doğru olduğunu söylemiştir. Zira ona göre İbnü'l-Enbârî, tât ile hasen'i denk tutmaz. Müellif konuyla ilgili devamında şu ifadelerde bulunmuştur: “Şunu da söylemek gerekir ki İbnü'l-Enbârî'nin bu tercihi yapmaktaki maksadı eğer ‘tamâm’ derecesinin aşağısı ise onun görüşü de problemli sayılmaz. Fakat eğer hasen vakf ile tam bir vakfı kastetmiş, bu vakf bazen tamâm bazen de hasen oluyorsa o zaman her ikisini de tek bir bâb altında birleştirmiş olur. Bu da yukarıda izahı yapılan yaklaşıma uymamakla problem teşkil eder.”¹¹⁶ Umânî, işte bütün bu izahatın sonucunda vakf-ı tât'ı ikiye ayırdığını; en üst derecede olanından vakf-ı tât, onun bir alt derecede olanından ise vakf-ı hasen diye söz ettiğini söylemiştir. Bu ikisinin altında ise ona göre kâfî yer almaktadır.¹¹⁷

¹¹⁴ “Bir genç için ahlâk ve kuvvet yeterlidir / Engel çıkaran kimse için yoksulluk ne de çoktur!”

¹¹⁵ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 14-15.

¹¹⁶ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 14-15.

¹¹⁷ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 14-15.

5.4. Vakf-ı Sâlih (الوقف الصالح), Vakf-ı Mefhûm (الوقف المفهوم), Vakf-ı Câiz (الوقف الجائز)

Bu üç vakf türü, müstakil olarak değil, ortak bir başlık çerçevesinde incelenecektir. Bu tercihin nedeni, Umânî'nin vakf tasnifinde sâlih, mefhûm ve câiz'i diğer türlerden sonra birlikte zikretmesi ve bunların vakf gerekçelerinin çoğu yerde aynı, bazı durumlarda ise oldukça benzer nitelikler taşımasıdır. Ayrıca makalenin hacmini gereksiz yere genişletmemek ve bütünlüğünü korumak amacıyla da böyle bir yaklaşım benimsenmiştir. Umânî, her üç vakfı bizzat tanımlamayıp sâlih ve mefhûm'la ilgili "Vakf-ı kâfî'den derece olarak daha aşağıdadırlar."¹¹⁸ derken, câiz'le ilgili de konumunu vakf-ı sâlih ve vakf-ı mefhûm'a kıyas ederek belirlediğini ve vakf-ı câiz'in bu iki vakftan rütbe bakımından aşağıda yer aldığını ifade etmiştir.¹¹⁹ Onun bu ifadelerinden bu üç vakfın mâba'diyle irtibatının vakf-ı kâfî'ye nispetle daha kuvvetli olduğu sonucunu çıkarmak mümkün görünmektedir. Müellif, eserinde bu üç vakfın varlık gerekçesiyle ilgili izahatta bulunmuştur. Buna göre bu tür vakfların varlık nedeni, okuyucuya kolaylık sağlamaktır. Zira bilinmektedir ki okuyucu, uzun âyetlere rast geldiğinde nefesi yeterli gelmeyip vakf-ı tâm, hasen, kâfî gibi kavramlaştırılmış, tanımları yapılmış vakf yerlerine ulaşamayabilir. Bu durumda da durulması caiz olmayan bir yerde vakf etmek zorunda kalır.¹²⁰ Müellif, bununla birlikte diğer vakflarla karışma endişesini taşıdığı için bu üç vakfa isim vermek durumunda olduğunu belirtmiştir.

Umânî, hangi yerlerin sâlih, mefhûm ve câiz olduğunu açıkça belirtmemiştir. Ancak eseri incelendiğinde, vakf-ı sâlih için şu şekilde bir tanım yapılabilir: "Kelâmın anlamı devam ettiği halde nefes sıkışıklığı, âyetin uzunluğu gibi zaruretlerden dolayı durmanın da makul kabul edildiği vakflardır." Vakf-ı mefhûm ise şöyle tanımlanabilir: "Her ne kadar kelâm tamam olmamış ise de durulduğunda lafzen kendi içinde bağımsız bir ibarenin varlığı durumlarında geçerli olan vakf türüdür". Vakf-ı câizle ilgili de "Durulması da geçilmesi de câiz olan vakflardır." şeklinde bir tanıma gidilebilir. Zaten

¹¹⁸ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 18.

¹¹⁹ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 18-19.

¹²⁰ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 18-19.

müellif birçok âyet sonunu vakf-ı sâlih, mefhûm veya câiz mahalli olarak değerlendirmiştir.¹²¹

Vakf-ı sâlih kavramını kullanan âlimlerden birisi Sicistânî'dir.¹²² Çalışmamızda sıkça vurguladığımız üzere vakf-ı ibtidâ sistemini büyük ölçüde Sicistânî'den istifade ederek oluşturan Umânî'nin vakf-ı sâlih'i de ondan mülhem olarak taksimata dahil ettiğini söyleyebiliriz. Vakf-ı sâlih'i kullanan diğer bir âlim de Dâni'dir. Ancak o, vakf-ı sâlih'i mefhûm'la bir arada zikretmiş; ayrıca bazı hasen vakfların vakf-ı sâlih diye nitelendiğini belirtmiştir.¹²³ Vakf-ı mefhûm'la ilgili de en erken ibarelere Sicistânî'de rastlamak mümkündür. Ancak onun vakf ve ibtidâ eseri günümüze ulaşmadığından konuyla ilgili değerlendirmelerini ancak ikincil kaynaklardan elde edebilmekteyiz. Enderâbî'ye (öl. 470/1077) göre Sicistânî, vakf-ı mefhûm'u vakf-ı kâfi ile denk tutmuştur.¹²⁴ Dâni bu vakf türünü, eserinde "hasen mefhûm" kavramıyla nitelendirmiştir. O, kelâmın sonrasıyla irtibatı olmasına rağmen kendi içerisinde tutarlı bir anlam ifade ettiği durumlarda, bu tür yerlere de vakf-ı mefhûm hükmünde bulunmuştur.¹²⁵ Nitekim Umânî de kimi yerlerde vakf-ı mefhûm kavramını selef ulemasına dayandırmıştır. Bu âlimler arasında Sicistânî ve İbn Miksem (öl. 354/965) yer almaktadır.¹²⁶ Vakf-ı câiz'e eserinde ilk değinenlerden birisi Dâni'dir. Ancak o, salt câiz kavramını kullanmayıp vakf taksimatında "kâfi câiz" nitelemesiyle buna temas eder. Keza Secâvendî ve Eşmûnî (öl. 11./16. yy.) de bu vakf türüne eserlerinde yer vermişlerdir. Secâvendî vakf-ı câizi "Her iki tarafın olumlu gerekçelerinin birbirini dengelemesi sebebiyle hem vakfın hem de vaslın câiz olduğu yerlerdir." şeklinde tanımlamıştır.¹²⁷

¹²¹ Onun vakf-ı sâlih olarak değerlendirdiği bazı âyet sonları için bk. el-Fâtiha 1/2; el-Bakara 2/139, 184, el-Mâide 5/52; Yûsuf 12/83; Meryem 19/75. Vakf-ı mefhûm için bk. el-Bakara 2/130, 165; el-Kehf 18/63. Vakf-ı câiz için bk. el-Fâtiha 1/6; el-Bakara 2/3; el-En'âm 6/155; İbrâhîm 14/3.

¹²² Koyuncu, *Teoriden Pratiğe Vakf Ve İbtidâ*, 94.

¹²³ Dâni, *el-Müktefâ*, 7, 13. Vakf-ı sâlih'e eserinde yer veren âlimlerden biri de Eşmûnî'dir. Bk. Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*; Mehmet Kara, *Mushaflarda Alametler (Türkiye Örneği)* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023), 33.

¹²⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Ebî Ömer el-Enderâbî, *el-İzâh fi'l-kırâ'ât*, thk. Mennâ Adnan Ganî, 2002, 605.

¹²⁵ Dâni, *el-Müktefâ*, 10, 139.

¹²⁶ Örnek için bk. el-Furkân 25/17.

¹²⁷ Secâvendî, *İlâhî'l-vukûf*, 128. Secâvendî'nin *İlâhî'l-vukûf* eseri incelendiğinde vakf-ı câizde vakf veya vaslın evlâ veya eşit olmasıyla ilgili üç yaklaşımın olduğu göze çarpar. Bunlar: Vakfın evlâ olup vaslın câiz olduğu kısım; vaslın evlâ olup vakfın câiz olduğu bir diğer kısım ve hem vakfın hem de vaslın müsavî olduğu üçüncü kısım. Onun bu yaklaşımını göz önünde bulundurmayıp vakf-ı câizle ilgili sadece vakfın

Vakf-ı sâlih'e örnek olarak Fâtiha sûresindeki “الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ”¹²⁸ âyeti verilebilir. Tâmm vakf olmamasının nedeni bir sonraki âyet olan “الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ” kısmının mecrûr bir kelime ile başlamasıdır. Zira “الرَّحْمَنِ” lafzı, önceki âyetteki “لِلَّهِ” kelimesinin sıfatıdır. Sıfatla mevsûf arası ayrıldığından “رَبِّ الْعَالَمِينَ” kısmında durmak tâmm vakf olamaz. Ancak burası âyet sonu olduğu için vakf-ı sâlih vardır.¹²⁹ Müellif ilgili yerdeki vakfı, hadislerle de istişhad etmiştir. Buna göre Hz. Peygamber, Ümmü Seleme'nin ifadesiyle âyet âyet kıraatini keserek okurdu.¹³⁰ Dolayısıyla kelâm tamam olmasa da müellif burada vakfın gerekçesini nassa dayandırmıştır.

Vakf-ı mefhûm'a Bakara sûresindeki “وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ”¹³¹ âyetinde yer alan “وَالْمَسْكِينِ” lafzı örnek olarak verilebilir. Zira bu ibarenin devamı “وَقُولُوا لِلنَّاسِ” şeklinde emirle başlamaktadır. Ancak öncesi,¹³² kendi içerisinde bir mana ifade ettiği için vakf-ı mefhûm söz konusudur. Müellif, sonraki kelime vâv harfiyle geriye matuf olduğu için vakf-ı tâmm'dan da söz edilemeyeceğini belirtmiştir.¹³³

evlâ olduğu şeklinde değerlendirmede bulunan Türkiye'deki son dönemde yayımlanan tecvid ve vakf-ibtidâ içerikli eserlerin bu bağlamda eksik bilgi içerdiğini söyleyebiliriz. Sözü edilen eserlerden bazıları için bk. İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007), 334; Temel, *Vakf ve İbtida*, 88. Her iki müellif de bu bilgiyi Suyûtî'nin el-İtkân'a dayandırmaktalarsa da mezkur kitapta böyle bir bilgi yer almaktadır. Bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, çev. Mendub el-Saîd (Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1996), 1/224.

¹²⁸ el-Fâtiha 1/2.

¹²⁹ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 118.

¹³⁰ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabelli (Dimaşk: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), 6/124 (4001. hadis); Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 5/185 (2927. hadis); Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Dimaşk: Dârü'l-Me'mûn, 1984), 12/451 (7022. hadis).

¹³¹ el-Bakara 2/83.

¹³² “Hani İsrailoğullarından: ‘Allah’tan başkasına ibadet etmeyin. Ana-babaya, hısımlara, yetimlere, yoksullara iyilik yapın.’ diye söz almıştık.”

¹³³ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 206.

Vakf-ı câiz'e ise Bakara sûresi 132. âyette bulunan “وَوَصَّىٰ بِمَا إِبْرَاهِيمُ” cümlesinin sonundaki “وَيَعْقُوبُ” kelimesi örnek teşkil etmektedir. Ancak bu durum “وَيَعْقُوبُ” kelimesi mansub okunduğu durumda geçerlidir. Umânî, İbn Miksem'in mezkûr kelimeyi mansub okuduğunu fakat bu kıraat hiçbir sika râvîye isnad edilmediği için tilavetinin caiz olmadığını belirtmiştir. Bu örnek bir yandan câiz vakf kapsamında değerlendirilebildiği gibi diğer yandan onun vakf ta'lilini gerçekleştirirken kıraatlerden istifade ettiğinin de bir göstergesidir.¹³⁴ Eğer sözü edilen kıraat baz alınacak olursa bu durumda “وَيَعْقُوبُ” kelimesi “وَوَصَّىٰ” fiilinin mef'ûlü konumunda değerlendirilir. Binaenaleyh anlam da “İbrahim oğullarına ve Yakûb'a vasiyet etti.” şeklinde olur.¹³⁵

Müellif, okuyucunun nefesi yettiğinde kısa bir âyette peş peşe gelen vakf-ı sâlih ve vakf-ı mefhûm noktalarının her birinde durmasının hoş olmadığını, ancak durulursa bunun caiz olduğunu belirtir.¹³⁶ Umânî, vakf-ı sâlih'i zaman zaman kendi içinde derecelendirmiş, biraz daha güçlü olanını “vakf-ı aslah” olarak adlandırmıştır.¹³⁷

db | 461

5.5. Vakf-ı Beyân (الوقف البيان)

Vakf-ı beyân, Kur'ân tilavetinde zamirin veya hükmün kime ait olduğunu açıklığa kavuşturmak, muhtemel karışıklıkları gidermek ve mana beyanını güçlendirmek amacıyla yapılan bir vakf türüdür. Bu vakıfta durmak, gramer yapısı gereği kelimeler arasında yanlış nispet ihtimalini ortadan kaldırır. Ayrıca bu vakf, zamirin veya isnadın asıl muhatabını netleştirmek için tercih edilir. Başka bir ifadeyle vakf-ı beyân, mana karışıklığını gidermek için yapılan açıklayıcı bir vakftir. Bu vakfın tanımıyla ilgili iki görüş öne çıkmıştır. Birincisi, anlamın açıkça anlaşılmasının amaçlandığı vakflardır. Zira mana, ancak yapılan bu vakf yoluyla anlaşılabilir.¹³⁸ Bu vakf türüne

¹³⁴ Zaten eseri incelendiğinde onun kimi yerlerde vakf gerekçesi olarak kıraatlerden yararlandığı da görülür.

¹³⁵ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 249.

¹³⁶ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind el-Abdelî, 232, 242.

¹³⁷ Bazı örnekler için bk. el-İsrâ 17/20; el-Hacc 22/11. Sâlih-aslah kavramını kullanan âlimlerden biri de Eşmûnî'dir. Bk. Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*.

¹³⁸ Yavuz Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 230; Koyuncu, *Teoriden Pratiğe Vakf Ve İbridâ*, 91.

“vakf-ı temyiz” de denilmiştir.¹³⁹ İkincisi ise bir sûrede bulunan âyetlerin başlarında âyetlerin bittiğini bildirmek amacıyla vakfetmektir.¹⁴⁰

Müellif, eserinin mukaddimesinde vakfı altı kısma ayırmış, bu vakflar içerisinde vakf-ı beyân'ı zikretmemiştir. Ancak eserinin muhtelif yerlerinde manada bir karışma gibi bir durum söz konusu olduğunda onun vakf-ı beyân kavramını kullandığı görülmektedir. Müellifin, kimden esinlendiğini belirtmediği vakf-ı beyân'ı ilk zikreden alimlerden birisi Sicistânî'dir. Sicistânî'nin bu kavrama eserinde yer verdiğine temas eden âlimlerden birisi Nehhâs'tır. Nitekim Nehhâs, “وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ”¹⁴¹ âyetinde bazı âlimlerin “وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ” kısmında vakf-ı tât hükmünü verdiklerini aktardıktan sonra Sicistânî'nin ise “مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ” kısmında vakf-ı beyân hükmünde bulunduğunu söylemiştir.¹⁴² Aynı örneğe eserinde temas eden Umânî, Sicistânî'nin bu konudaki hükmüne katılmadığını açıkça ifade etmektedir. Nitekim Umânî'ye göre, “وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ” ifadesinde vakf yapan kimse, “Bu kişi Firavun ailesinden değildir; yalnızca mümin bir kimsedir.” demiş olur. Bu durumda ‘مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ’ ifadesi de “Bu kimse imanını Firavun ailesinden gizlemektedir.” anlamını kazanır. Bu noktada şu soru gündeme gelmektedir: “Pekala o halde ‘مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ’ ifadesinin müteallakı ne olacaktır?” Bu hususta görüş sahipleri iki gruba ayrılmıştır. Birinci gruba göre söz konusu ifadenin müteallakı nekre bir isimdir. Dolayısıyla “مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ” kısmı, nekre bir ismi vasıflamaktadır. İkinci grup ise bu ifadenin müteallakının “يَكْتُمُ إِيمَانَهُ” cümlesi olduğunu ileri sürmüştür. Bu yaklaşıma göre vakf; “وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ” kısmında, birinci

¹³⁹ Ancak Hüzeli (öl. 465/1073), vakf-ı temyiz'i vakf-ı beyân'dan ayırarak müstakil olarak değerlendirmiştir. Bk. Ebü'l-Kâsım el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâ'âtî'l-aşr ve'l-erba'îne'z-zâideti 'aleyhâ*, thk. Seyyid b. Rifâ'î (Kahire: Müessesetü's-Semâ, 2007), 139.

¹⁴⁰ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâ'ât*, thk. Âmir es-Seyyid Osmân, Abdussabûr Şâhîn (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1972), 1/253; Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 231.

¹⁴¹ el-Mü'min 40/28. Anlamı: “Firavun ailesinden olup da imanını gizlemeyen bir mü'min, ‘Siz bir adamı, ‘Rabbim Allah’tır.’ demesiyle öldürür müsünüz?’ dedi.”

¹⁴² Nehhâs, *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, 616.

grubun görüşü esas alındığında ise “مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ” ifadesinde olmaktadır. Umânî, bu görüşleri aktardıktan sonra, “Ben her iki yerde de vakf edilmesini uygun bulmuyorum.” diyerek itirazını ortaya koymuştur. Zira gerek “Mümin bir kimse dedi ki...” gerekse “Firavun ailesinden olan mümin bir kimse dedi ki...” ifadelerinde, henüz mümin kimsenin söylediği söz zikredilmemiştir. Dolayısıyla her iki vakfta da kelâm yarım kalmaktadır. Müellif sözlerinin sonunda Sicistânî’ye itirazını şu şekilde dile getirmiştir: “Sicistânî, her ne kadar ‘مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ’ kısmında durmaya cevaz vermişse de bu durumda fail ile fiil arasında fasl meydana gelmektedir. Bu ise nahiv ve anlam bütünlüğü açısından caiz görülmemektedir.”¹⁴³

5.6. Vakf-ı Kabîh (الوقف القبيح) / (Vakf-ı Memnû‘ (الوقف الممنوع)

Müellifin mukaddimede temas etmediği ancak eserinde zaman zaman kullandığı vakflardan ikincisi vakf-ı kabîh’tir. Vakf-ı kabîh, İbnü’l-Enbârî tarafından “Ne tâm ne de hasen olan vakftır.” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁴⁴ Dâni de benzer bir tanımlamaya gitmiş ancak o “Durulduğunda kendisinden kastedilen mananın anlaşılmadığı vakftır.” diye de eklemiştir.¹⁴⁵ Ona göre bu tür yerlerde durulduğunda, kelimenin nereye bağlandığı bilinmez hâle gelir. Bu sebeple kıraat âlimleri ve ehl-i edâ, vakf-ı kabîh olan yerlerde durmayı yasaklamış ve vakfedilmesini çirkin görmüşlerdir. Vakf-ı kabîh ihtimali olan kelimelerde nefesi kesilen kimsenin, geri dönüp önceki kelimeye bağlanarak okumayı sürdürmesi tavsiye edilir. Eğer bunu yapmazsa, yani önceki kelimeye dönmeden okumaya devam ederse, yine de kendisine günah veya bir sakınca yoktur.¹⁴⁶

Vakf-ı kabîh için iki durumdan söz edilebilir. Bunlardan birincisi, herhangi bir manaya delalet etmeyen ve kendisinden bir faide hasıl olmayan vakflardır. Örneğin mübtedâ- haber, sıfat-mevsûf, bedel ile mübdel minh’in aralarının fasledilmesi gibi. Vakf-ı kabîh’in ikinci durumu ise, birinci duruma kıyasla vakfedilmesi hâlinde daha tehlikeli sonuçlar doğuran; anlamın tamamen bozulmasına, bunun ötesinde şer’î hükmün değişmesine dahi yol açabilecek vakf türleri-

¹⁴³ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Muhammed el-Ezverî, 643-644.

¹⁴⁴ İbnü’l-Enbârî, *İzâhü’l-vakf ve’l-ibtidâ*, 1/150.

¹⁴⁵ Dâni, *el-Müktefâ*, 5, 13.

¹⁴⁶ Dâni, *el-Müktefâ*, 13.

ni ifade eder. Bu ikinci durumdan “vakf-ı akbah” diye söz edilmiştir.¹⁴⁷

Vakf-ı kabîh’e örnek olarak Bakara sûresinde geçen “وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ وَآدَا خَلَوْا إِلَىٰ”¹⁴⁸ âyeti verilebilir. Umânî, “وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ” kısmında durmakla ilgili kabîh hükmünde bulunmuştur. Zira ona göre “وَآدَا” şart anlamı taşır ve mutlaka bir cevabının gelmesi gerekir. Bu cümlelerin cevabı ise “إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤْنَ” kısmıdır. Sözü edilen yerde durmanın mahzurlu olması, şartla cevabın ayrılmasının caiz olmamasından kaynaklanmaktadır. Müellife göre asıl olan şart ve cevabın ayrılmaması iken avamın çoğu bu asla uymamaktadır. Nefes sıkışıklığı gibi bir zaruret olmaksızın ihtiyârî olarak bu tür yerlerde durmak ise caiz değildir.¹⁴⁹

Müellif eserinde “akbah” kavramını tespitlerimize göre sadece bir yerde kullanmıştır. Konuya dair örnek Bakara sûresi 4. âyetinde geçen “وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ” ifadesinin sonundaki vakfla ilgilidir. Şayet “وَالَّذِينَ” lafzı, mübtedâ olarak takdir edilirse, bu kelimenin kendisinden önceki unsura atfedilmesi uygun değildir. Zira bu durumda, mübtedâ olan lafzın mutlaka bir haberinin bulunması gerekir. Nitekim haber de “أُولَٰئِكَ” lafzıdır. Bu nedenle “يُوقِنُونَ” kelimesi üzerinde vakıf yapılması uygun değildir; çünkü böyle bir vakıf, atıf yapılan unsur ile kendisine atıf yapılan unsurun vakıf yoluyla birbirinden ayrılmasına yol açar. Aynı şekilde sözü edilen vakıf, mübtedâ ile haberi de birbirinden ayırmaktadır ki, bu durum kıraat ve dil ehline göre akbah kabul edilir. Zira atıflar arasında yer yer fasıl caiz görülebilse de mübtedâ ile haber arasında fasıl caiz değildir.¹⁵⁰

Sonuç

Bu çalışma, Ebû Muhammed el-Umânî'nin *Mürşid* adlı eserindeki vakf ve ibtidâ anlayışını genel bir çerçevede ele alarak, müellifin Kur'an tilavetindeki vakf ve ibtidâ kavramları hakkındaki özgün

¹⁴⁷ Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bk. Koyuncu, *Teoriden Pratiğe Vakf Ve İbtidâ*, 185-186.

¹⁴⁸ el-Bakara 2/14.

¹⁴⁹ Umânî, *el-Mürşid*, thk. Hind bint Mansûr, 142.

¹⁵⁰ Umânî, *el-Mürşid* (thk. Hind bint Mansûr), 127-128.

yaklaşımını ortaya koymuştur. Çalışmanın temel bulguları, Umânî'nin vakf tasnifinde kendine özgü bir hiyerarşi ve terminoloji kullandığını ve vakf türlerini tâm, hasen, kâfî, sâlih, mefhûm ve câiz şeklinde sıralayarak, geleneksel yaklaşımdan belirgin şekilde ayrıldığını göstermektedir. Onun vakf-ı hasen'i vakf-ı kâfî'den önce zikretmesi ve onu tâm vakfa yakın görmesi, müellifin vakf konusundaki farklı tarzını ortaya koyan unsurlardandır.

Umânî, anlam bütünlüğüne büyük önem vermekte ve her vakf noktasının kendine özgü bir mantık içerisinde değerlendirilmesini öne çıkarmaktadır. Sırf bu yönelimiyle o, şayet anlam tamamlanmıyorsa âyet sonlarında bile durmayı uygun bulmaz.

Eser, Umânî'nin vakf ve ibtidâ konularında nahiv, sarf, kıraat ve tefsir gibi disiplinlerden derinlemesine yararlanarak çok yönlü ve kapsamlı değerlendirmeler yaptığını ortaya koymaktadır. Umânî'nin özellikle Ebû Hâtim es-Sicistânî'den etkilendiği ve bazı noktalar dışında onun görüşlerini temel aldığı görülmüştür. Buna rağmen, müellif Sicistânî'den olduğu gibi almakla yetinmemiş, onun yaklaşımlarını genişletmiş, vakf-ı câiz'i eklemek ve vakflar arasında derecelendirmeye gitmek gibi özgün katkılarda bulunmuştur.

db | 465

Bu çalışma, Umânî'nin eserinin vakf-ibtidâ literatüründeki değerini vurgulamakta ve onun kendisinden sonra gelen âlimleri etkilediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, eserin gerek içerik gerek metodolojik bakımından ülkemizde yeterince bilinmediği tespit edilmiş, bu doğrultuda eserin daha fazla incelenmesi, yaygınlaştırılması önerilmiştir.

Son olarak, Umânî'nin vakf-ibtidâ sistemi, Kur'an tilavetinde anlam bütünlüğüne riayet etmenin önemini ortaya koyan önemli bir yaklaşım sunmakta olup gelecekte yapılacak çalışmalarda, vakf ve ibtidâ literatürüne yönelik araştırmaların Umânî'nin yaklaşımını merkeze alarak daha derinlikli ve karşılaştırmalı analizlere yönelmesi tavsiye edilmektedir.

Kaynakça

- Aklan, Kenan. *İbâziyye'de Kıraat Tasavvuru*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Müktefâ fî'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazân. Amman: Dâru Ammar, 2001.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebû Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabelli. Dimaşk: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî. *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. thk. Hüseyin Selîm Esed. 13 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Me'mûn, 1984.
- Enderâbî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Ebî Ömer. *el-İzâh fi'l-kırâ'ât*. thk. Mennâ Adnan Ganî, 2002.
- Eşmûnî, Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm. *Menâri'l-hüdâ fi beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ*. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1973.
- Fırat, Yavuz. *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018.
- Hamed, Gânim Kaddûrî. *Kural ve Gereklileriyle Mufasssal Tecvîd*. çev. Mehmet Emin Maşalı vd. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2024.
- Hüzelî, Ebû'l-Kâsım. *el-Kâmil fi'l-kırâ'âti'l-aşr ve'l-erba'îne'z-zâideti 'aleyhâ*. thk. Seyyid b. Rifâ'î. Kahire: Müessesetü's-Semâ, 2007.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ'*. thk. Gotthelf Bergsträsser. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*. thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bî. Cidde: Dârü'l-Hedy, 1994.
- İbnü'l-Cezerî, E.-H. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*. ed. Ali Muhammed Dabbâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr b. Beşşâr Muhammed b. Kâsım b. Muhammed. *İzâhü'l-vakf ve'l-ibtidâ'*. thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. Dimaşk: Matbûâtı Mecma'î'l-Lügati'l-'Arabiyye, 1971.
- İbnü't-Tahhân, Ebû'l-Asbağ. *Nizâmü'l-edâ' fi'l-vakf ve'l-ibtidâ'*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 1985.
- Kara, Mehmet. *Mushaflarda Alametler (Türkiye Örneği)*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007.
- Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr. *Letâifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâ'ât*. thk. Âmir es-Seyyid Osmân, Abdussabûr Şâhîn. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1972.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. Şerafettin Yaltkaya - Rifat Bilge. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, ts.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimü musannifi'l-kütübî'l-'Arabiyye*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1993.
- Koyuncu, Recep. *Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ Kur'an-ı Kerîm'in Anlaşılması Bağlamında*. İstanbul: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2023.
- Koyuncu, Recep. "Vakf-İbtidânın Ayetlerin Anlaşılmasındaki Rolü". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 15/1 (Haziran 2015), 163-188.
- Mar'aşî, Saçaklızâde Muhammed Ebû Bekr. *Cühdü'l-mukıl*. thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Umman: Dâru Ammar, 2008.
- Mi'velî, Muhammed b. Âmir b. Râşid. *Kitâbü't-tehzîb fi'l-fesâhati ve'l-elfâz*. thk. Abdullah b. Saîd b. Nâsır el-Kanûbî. 2 Cilt. Umman: Mektebetü Hazâini'l-Âsâr, 2017.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî. *el-Kat' ve'l-i'tinâf*. thk. Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Matrûdî. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1992.
- Nüveyrî, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ali. *Şerhu Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*. thk. Mecdî Muhammed Surûr Sa'd Baslûm. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Secâvendî, Ebû Abdullah Muhammed b. Tayfûr. *İtelü'l-vukûf*. thk. Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed el-İdî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2006.

- Sehâvî, Ali b. Muhammed Alemuddîn es-. *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*. thk. Alî Hüseyin el-Bevvâb. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1987.
- Sehâvî, Ali b. Muhammed Alemuddîn es-. *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*. thk. Mervân el-Atıyye - Muhsin Hirâbe. Dımaşk/Beyrut: Dârü'l-Me'mûn, 1997.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. çev. Mendub el-Saîd. Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1996.
- Temel, Nihat. *Kur'an İlminde Vakf ve İbtida*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022.
- Tirmizî, Ebû İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. ed. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuâd Abdülbâki. Kahire: Şirketü mektebeti ve matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.
- Umânî, Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Saîd. *el-Kırâ'âtü's-semâni li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. İbrahim Atve Avaz - Ahmed Hüseyin Sakar. Kahire: Dâru Ahbâru'l-Yevm, 1995.
- Umânî, Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Saîd. *el-Kitâbü'l-evsat fî 'ulûmi'l-kırâ'ât*. thk. İzzet Hasan. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 2006.
- Umânî, Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Saîd. *el-Mürşid*. thk. Hind bint Mansûr bint Avn Mansûr el-Abdelî. Mekke: Ümmü'l-Kura, 2002.
- Umânî, Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Saîd. *el-Mürşid*. thk. Muhammed b. Hamûd b. Muhammed el-Ezverî. Mekke: Ümmü'l-Kura, 2002.
- el-Fihrisü's-şâmil li't-türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmiyyi'l-mahtût: el-fıkh ve usûluhû*. 12 Cilt. Amman: Müessesetü Âli'l-Beyt li'l-Fikri'l-İslâmî, 1994.
- “el-Mukri' el-'Umânî eş-Şâfi'î Ebû Muhammed el-Hasen b Ali b. Saîd el-Umânî- eş-Şeyh Abdullah el-Kanûbî”. haz. İmâm Câbir b. Zeyd Kanah. Youtube (3 Kasım 2019). <https://www.youtube.com/watch?v=VLK0AzqdIjM>

